

POCZĄTKI, ORGANIZACJA i UPOSAŻENIE SAMBIJSKIEJ KAPITUŁY KATEDRALNEJ W ŚREDNIOWIECZU (XIII–XIV w.)

Kapituły katedralne w państwie krzyżackim, które odgrywały rolę w administrowaniu diecezją podobną do tej, jaką wypełniały ich świeckie odpowiedniczki w Europie Zachodniej i Środkowej¹, pomimo podejmowanych od początku XX wieku badań nie doczekały się wielu opracowań. Zainteresowanie średniowiecznymi korporacjami kanonicznymi w Rzeszy i we Francji w małym stopniu zainspirowało historyków do podjęcia szerszych studiów nad kapitułą chełmińską, pomezzańską, warmińską i sambijską². Do tej pory powstały zaledwie trzy monografie *sensu stricto*, traktujące o wymienionych przed chwilą kapitułach. Bruno Pottel³ oraz Johannes Hoelge⁴ rozpatrywali głównie zagadnienia prawno-ustrojowe z dziejów kapituły chełmińskiej i warmińskiej, natomiast badania prozopograficzne kapituł pruskich zainicjował na szerszą skalę Mario Glauert⁵. Dokonania tego badacza wskazują na konieczność przeprowadzenia dokładnej analizy nie tylko źródeł powstałych w Prusach, lecz przede wszystkim tych, które pochodzą z obszaru Rzeszy, skąd rekrutowała się zdecydowana większość członków Zakonu Krzyżackiego. Gruntowna kwerenda pozwoliła zidentyfikować i ułożyć biogramy wielu kanoników pomezzańskich⁶. Zapowiedzią i namiastką badań, jakie przeprowadził

¹ P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Bd. 2, Berlin 1878, s. 59–85; A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte der Deutschen Kirche im Mittelalter*, Berlin 1913, s. 143–150; H.E. Feine, *Kirchliche Rechtsgechichte. Die katholische Kirche*, Bd. 1, Weimar 1955, s. 325–329; M. Borgolte, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992, s. 102–108; *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. 2, Th. 2: *Die mittelalterliche Kirche*, hrsg. von H. Jedin, Freiburg 1968, s. 294–296; S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj kapituł polskich*, Kraków 1912, s. 22–37; W.M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 2, Wien 1955, s. 139–47.

² A. Radziwiński, *Od katalogu duchownych do komputerowej „kolektywnej biografii”*. Uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej, *Roczniki Historyczne*, T. 60:1994, s. 173–184; tenże, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995.

³ B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland im Mittelalter*, Leipzig 1911. Zob. także H. Zins, *Kapituła fromborska w czasach Mikołaja Kopernika*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KM-W), T. 63:1959, nr 4, s. 399–434.

⁴ J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel zu Culmsee im Mittelalter*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, Bd. 18:1913, s. 134–191; Bd. 19:1914, s. 116–148.

⁵ M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien. Von seinem Anfang bis zum Ende des 14. Jahrhunderts*, Diss. Berlin 1994 (maszynopis).

⁶ Tamże, s. 62–196.

Mario Glauert były wydane przez Antona Eichhorna⁷, Alfonsa Mańkowskiego⁸ i Heinza Schlegelbergera⁹ wykazy prałatów i kanoników kapituły warmińskiej, chełmińskiej i sambijskiej. Oprócz wspomnianych wyżej opracowań traktujących przede wszystkim o organizacji, funkcjonowaniu i strukturze korporacji kanonicznych powstało sporo wartościowych prac zajmujących się innymi aspektami tej problematyki. Dość bogaty dorobek naukowy — na tle ogólnego stanu badań — cechują zagadnienia wzajemnych relacji między Zakonem a kapitułami katedralnymi archidiecezji ryskiej, w skład której wchodziły diecezje pruskie. Są to prace prezentujące z reguły te problemy w szerszym kontekście wzajemnych stosunków między Zakonem a pruskim duchowieństwem katedralnym. Należy wymienić w tym miejscu prace Paula Reha¹⁰, Brigitte Poschmann¹¹, Gottfrieda Froelicha¹², Mariana Dygo¹³, Stefana Kwiatkowskiego¹⁴ i Andrzeja Radziwińskiego¹⁵. Oprócz opracowań starających się objąć całościowo poruszanych w tym miejscu zagadnień powstało wiele ujęć analitycznych, poświęconych wybranym zagadnieniom prawnoustrojowym. Szczególnym zainteresowaniem cieszy się kwestia inkorporacji pruskich kapituł katedralnych. Polityką inkorporacyjną Zakonu w biskupstwach inflanckich zajął się na początku XX wieku Paul Girgensohn¹⁶, co spowodowało podjęcie badań nad czterema kapitułami pruskimi. W przypadku diecezji chełmińskiej temat ten podjął już Johannes Hoelge¹⁷ i Karol Górski¹⁸. Jednakże zarówno sam termin *incorporatio* w świetle średniowiecznego prawa kanonicznego, jak i mechanizmy przejmowania kapituły chełmińskiej, pomezkańskiej i sambijskiej przez Krzyżaków przedstawił dopiero w swych artykułach Andrzej Radziwiński¹⁹.

⁷ A. Eichhorn, *Die Prälaten des ermländischen Domkapitels*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej = ZGAE), Bd. 3:1866, s. 305–397 i 529–643.

⁸ A. Mańkowski, *Prałaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu (dalej = RTNT), T. 33:1926, s. 1–109; T. 34:1927, s. 285–424.

⁹ H. Schlegelberger, *Studien über die Verwaltungsorganisation des Bisthums Samland im Mittelalter*, Diss. Königsberg 1922, s. 64 i n. (maszynopis).

¹⁰ P. Reh, *Das Verhältnis des deutschen Ordens zu den preussischen Bischöfen im 13. Jahrhundert*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins (dalej = ZWG), Hf. 31:1896, s. 37–149.

¹¹ B. Poschmann, *Bistümer und Deutscher Orden in Preußen 1243–1525. Untersuchung zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Ordenslandes*, Münster 1962.

¹² G. Froelich, *Das Bistum Kulm und der deutschen Orden. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Deutsch-Ordensstaates*, ZWG, Bd. 27:1889, s. 1–99.

¹³ M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992.

¹⁴ S. Kwiatkowski, *Stosunek zakonu krzyżackiego do diecezji chełmińskiej*, w: *Z przeszłości diecezji chełmińskiej*, red. M. Biskup, Toruń 1994, s. 7–20.

¹⁵ A. Radziwiński, *Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII–XV w. Z dziejów organizacji kościelnej i duchowieństwa*, Toruń 1999.

¹⁶ P. Girgensohn, *Die Inkorporationspolitik des Deutschen Orden in Livland 1387–1397*, Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv- Est- und Kurlands (dalej = MGLEK), Bd. 20:1910, s. 1–84.

¹⁷ J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 137–141.

¹⁸ K. Górski, *Kapituła chełmińska w czasach krzyżackich*, w: *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986, s. 116.

¹⁹ A. Radziwiński, *Z dziejów kształtowania i organizacji kapituł krzyżackich. Inkorporacje pruskich kapituł katedralnych do zakonu krzyżackiego*, w: *Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1995, s. 123–135; tenże, *Fundacja i inkorporacja kapituły*

Podobnie sytuacja wygląda z samym procesem fundacji pruskich kapituł katedralnych. Co prawda prace Pottela, Hoelgego i Glauerta rzucają dużo światła na te kwestie, ale wiele uzupełnień wnoszą inne ujęcia z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych naszego stulecia²⁰.

Sambijska kapituła katedralna nie była do tej pory przedmiotem oddzielnych badań. Nieprzydatna jest praca Augusta Rudolfa Gebsera²¹, będąca właściwie „komentarzem” do cytowanych w przypisach źródeł. Poza tym Gebser korzystał obficie z kroniki Szymona Grunaua, której wartość historyczna była wielokrotnie kwestionowana²². Jediną monografią, która podejmuje wątek organizacji sambijskiej kapituły katedralnej jest nie opublikowana dysertacja Heinza Schlegelbergera²³. Ta praca jest poświęcona właściwie świeckiemu i duchownemu aparatowi urzędniczemu zarządzającemu diecezją, którego istotnym elementem była z pewnością kapituła katedralna. Niewątpliwą zaletą jest dodatek zawierający m.in. wykazy biskupów, wójtów, kanoników i innych urzędników. Przyczyną małego zainteresowania historyków diecezją sambijską jest dość uboga baza źródłowa. Nie zachowały się statuty kapituły sambijskiej²⁴ i dlatego podstawą pozostaje *Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Ponadto zachowały się statuty synodalne²⁵, statuty biskupów sambijskich regulujące życie niższego kleru i ludności pruskiej²⁶ oraz niezwykle interesujący kopiarz z Uppsali, zawierający dokumenty mówiące głównie o organizacji duchowieństwa w czterech diecezjach pruskich²⁷. Niniejszy rozdział jest próbą przedstawienia organizacji kapituły sambijskiej w oparciu o wspomniane źródła oraz dotychczasową historiografię.

1. FUNDACJA KAPITUŁY SAMBIJSKIEJ

Fundacja sambijskiej kapituły katedralnej nastąpiła podczas sprawowania godności biskupa przez członka Zakonu Krzyżackiego Krystiana von Mühlhausen (1275/6–1295). Biskup ten przebywał przez niemal cały czas trwania pontyfikatu

katedralnej w Chełmży oraz załamanie misji dominikańskiej w Prusach w połowie XIII wieku, *Zapiski Historyczne* (dalej = ZH), T. 56:1991, s. 7–24; tenże, *Der Deutschen Orden und Bischöfe und Domkapitel in Preussen*, w: *Ritterorden und Kirche im Mittelalter*, Ordines Militares. Colloquia Toruniensia Historica, T. 9, red. Z.H. Nowak, Toruń 1997, s. 41–60.

²⁰ A. Radziwiński, *Fundacja*, passim; tenże, *Biskupstwa*, s. 31–57; J. Powierski, *O początkach miasta Chełmży i kapituły chełmińskiej (chełmżyńskiej)*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w 60-tą rocznicę urodzin*, red. J. Chroboczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 101–123.

²¹ A.R. Gebser, *Geschichte der Domkirche zu Königsberg und des Bisthums Samland*, Königsberg 1835.

²² J. Dworzaczkowa, *Kronika pruska Szymona Grunaua jako źródło historyczne*, *Studia Źródłoznawcze*, (dalej = SŻ), T. 2:1958, s. 119–147.

²³ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 15–25.

²⁴ A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 10.

²⁵ *Die samlandische Diöcesansynoden*, hrsg. von F. Hipler, PDE, Bd. 29:1897, s. 108–114; Ch. Krollmann, *Eine merkwürdige samlandische Urkunde*, *Altpreussische Forschungen* (dalej = AF), Bd. 11: 1934, s. 36–38.

²⁶ H.F. Jacobson, *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen mit Urkunden und Regesten*, Bd. 1, Königsberg 1837, s. 127–136.

²⁷ A. Kolberg, *Ein preussisches Formelbuch des 15 Jhrs*, ZGAE, Bd. 9:1887–1890, s. 273–328.

w rodzinnej Turyngii, a źródła wskazują, że odwiedził Prusy zaledwie dwa razy. Podczas drugiego pobytu doprowadził 1 stycznia 1285 roku²⁸ do fundacji kapituły katedralnej. Istnieją jednak ślady świadczące o istnieniu sambijskiego kolegium kanonickiego przed 1285 rokiem (a przynajmniej prepozytury), powołanego do życia w Erfurcie. Początkowo autorzy monografii o Krystianie von Mühlhausen — Karl Herquet²⁹ i Max Perlbach³⁰ — nie byli zgodni co do interpretacji jedyne go źródła jakim dysponowali w 1874 roku. Jest to pieśń satyryczna Mikołaja z Bibery, gdzie w kąśliwy sposób zostały opisane uroczystości powołania do życia sambijskiego kolegium kanonickiego w kościele św. Pawła w Erfurcie. Streszczenie tego utworu zawierają prace wspomnianych wcześniej historyków³¹. Mikołaj z Bibery podał, że biskup sambijski obdarzył doktora dekretów z Erfurtu, Henryka von Kirchberg godnością prepozyta sambijskiej kapituły katedralnej i nakazał mu obsadzić pozostałe prałatury i kanonie w tak nietypowo tworzonej korporacji. Pieśń ukazuje też klimat panujący wokół biskupów sambijskich, którzy byli znani z tego, że są wszędzie, tylko nie w swojej diecezji, że w Kościele sambijskim panuje zwyczaj, jakoby „wałęsający się” poza swoją diecezją duchowni otrzymywali podwójne uposażenie. W tym miejscu autor „skarży się”, że przez to nie mógłby otrzymać z rąk Henryka von Kirchberg prebendy. W innym miejscu podaje, że sambijskie prebendy były tak mało wartościowe, że nie starałby się o nie nawet wieśniak. Uroczystość rozdzielania prebend i kanonii miała odbyć się w niezwykle uroczystej atmosferze w obecności wielu duchownych. Taka antynomia pomiędzy oprawą uroczystości a jej przedmiotem miała zapewne zaostriżyć ironię wymierzoną w duchownych diecezji sambijskiej.

Miejsce ewentualnego utworzenia korporacji kanonickiej nie było bynajmniej przypadkowe. Poprzednik Krystiana, Henryk von Strittberg zrezygnował w układzie z 22 lutego 1270 roku z dochodów biskupstwa sambijskiego w zamian za rentę wypłacaną w Erfurcie w wysokości 80 grzywien srebra rocznie³². Również obecność w Erfurcie Krystiana von Mühlhausen jest wielokrotnie poświadczona źródłowo³³. Bezproduktywna działalność (z punktu widzenia interesów diecezji) duchownych sambijskich mogła stać się przedmiotem krytyki ze strony erfurckiego kleru. Herquet odrzucał możliwość fundacji kapituły w Erfurcie, uznając ją za inwencję twórczą Mikołaja z Bibery³⁴. Max Perlbach natomiast uważał, że rozdzielając prałatury i kanonie znaczącym duchownym, uposażonym już w innych kapitułach — Krystian chciał podnieść prestiż swego biskupstwa. Historyk ten umieszczał fundację kapituły z prepozyturą Henryka von Kirchberg przed 29

²⁸ *Urkundenbuch des Bisthums Samland* (dalej = UBS), hrsg. C.P. Woelky, H. Mendthal, Leipzig 1891, nr 139.

²⁹ K. Herquet, *Kristan von Mühlhausen. Bischof von Samland (1276–1295)*, Halle 1874.

³⁰ M. Perlbach, *Christian von Mühlhausen der zweite Bischof von Samland (1276–1295)*, Neue Mitteilungen aus dem Gebiete historisch-antiquarischen Forschungen (dalej = NMHAF), Bd. 13:1874, s. 368–392.

³¹ Także K. Herquet, *Zur Preussischen Bisthums-geschichte des 13. Jahrhunderts*, Altpreussische Monatsschrift (dalej = AM), Bd. 13:1874, s. 555–562; t e n ż e, *Magister Heinrich von Kirchberg und die sãmlãndische Pfrũndenverteilung des Carmen satiricum*, NMHAF, Bd. 13:1874, s. 303–307.

³² UBS, nr 95.

³³ UBS, nr 125, 128, 143, 150, 155, 157, 163, 166, 167.

³⁴ K. Herquet, *Kristan von Mühlhausen*, s. 35 podaje, że pieśń Mikołaja z Bibery powstała w latach 1281–1282.

listopada 1276 roku³⁵. Teza ta nie została jednak podparta wzmianką źródłową. Dlatego ewentualną fundację kapituły należałoby umieścić pomiędzy 11 maja 1276 (pierwsza wzmianka o Krystianie von Mühlhausen jako biskupie sambijskim) a 10 listopada 1281 roku, kiedy poświadczony jest doktor dekretów i prepozyt sambijski Henryk von Kirchberg³⁶. Ten ostatni dokument jest jedynym aktowym źródłem zawierającym ślad istnienia prepozytury sambijskiej przed 1 stycznia 1285 roku. Według Mikołaja z Bibery skład sambijskiego kolegium kanonickiego przedstawiał się następująco³⁷:

prepozyt: Henryk von Kirchberg
 kustosz: Otto von Sulzbach (prepozyt)
 dziekan: Hugo (miał rzekomo odmówić przyjęcia prebendy)
 scholastyk: Günther
 kanonicy: Arnold von Strassbourg (kanonik z Halberstadt)
 Erich, margrabia brandenburski (kanonik z Magdeburga)
 Hermann von Anhalt (prepozyt kapituły z Halberstadt)
 Hugo

Żaden z wymienionych prałatów i kanoników nie występował w otoczeniu Krystiana von Mühlhausen, a niezwykle wąta podstawa źródłowa, wymieniająca jedynie prepozyta rzekomej kapituły, nakazuje podchodzić z ogromną ostrożnością do faktu ewentualnego istnienia sambijskiego kolegium kanonickiego w Erfurcie.

Pierwsza, udokumentowana źródłowo fundacja nastąpiła podczas drugiego pobytu Krystiana w Prusach, 1 stycznia 1285 roku³⁸. Zbiegła się ona w czasie z analogicznym procesem tworzenia pomezkańskiego kolegium kanonickiego w latach 1284–1285³⁹. W akcie fundacyjnym wystawionym w Królewcu nie ma żadnej wzmianki o wcześniejszym istnieniu jakiegokolwiek korporacji kanonickiej⁴⁰. Kapituła, ustanowiona w obecności mistrza krajowego Konrada von Thierberg, składała się z prepozytury, dziekani i czterech kanonii. Pierwsze sześciuosobowe kolegium utworzyli członkowie konwentu krzyżackiego z Mühlhausen⁴¹:

prepozyt: Zybota (Sybothon)
 dziekan: Reinfryd
 Konrad Biały (Albus)
 Henryk de Hochheim
 Gottschalk
 Teodoryk

Można zauważyć, że w tym akcie fundacyjnym zostały nagromadzone wszelkie doświadczenia władz Zakonu, zdobyte wcześniej w trakcie tworzenia kapituł

³⁵ M. Perlbach, *Christian von Mühlhausen*, s. 375.

³⁶ UBS, nr 100 i 121.

³⁷ M. Perlbach, *Christian von Mühlhausen*, s. 375. W nawiasach podane godności piastowane w tym czasie przez wymienione osoby.

³⁸ UBS, nr 139.

³⁹ *Preussisches Urkundenbuch* (dalej = PUB), Bd. 1/2, hrsg. R. Philippi, C.P. Woelky, A. Seraphim, Königsberg 1882–1909, nr 434, 439 i 456.

⁴⁰ UBS, nr 139 (*quod noster episcopatus Sambiensis usque ad tempora nostra caruit collegio canonicorum*).

⁴¹ K. Herquet, *Kristan von Mühlhausen*, s. 31–32; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 49.

w trzech pozostałych biskupstwach⁴². Temu sześciuosobowemu gremium, mającemu stanowić korporację katedralną na Sambii, nadano regułę krzyżacką⁴³. Oprócz przyjęcia reguły krzyżackiej dokument zawierał kilka istotnych postanowień, które naruszały samodzielność korporacji kanonickiej, decydującą o jej podmiotowości wobec innych instytucji i osób prawnych: samodzielność typową dla kapituł katedralnych, ukształtowaną w XII i XIII wieku⁴⁴. Oto bowiem mistrz krajowy Prus, Konrad von Thierberg, zastrzegł sobie prawo zatwierdzania kandydatów na kanonie w przypadku, gdy biskup i kapituła zechcieliby powiększyć grono kanoników. Dodatkowo nowe kanonie miały być obsadzone duchownymi krzyżackimi⁴⁵. O tym, że 1 stycznia 1285 roku powołano kapitułę będącą jednocześnie konwentem duchownych krzyżackich świadczyło prawo wizytacji kanoników przez pełnomocników (*visitatores*) wielkiego mistrza. W skład wizytacji miał wchodzić *frater sacerdos (...)* *assumpto sibi socio fratre sacerdote dicti ordinis*⁴⁶. Jak słusznie zauważył Hartmut Boockmann, za sprawą reguły krzyżackiej i idących za tym wpływów centralnych władz Zakonu na życie sambijskiego kolegium kapitulnego, biskup i kanonicy stawali się dyscyplinarnie zależni od wielkiego mistrza⁴⁷.

Pomimo, że akcja prawna dokumentu fundacyjnego miała miejsce w Królewcu — stolicy diecezji, to jednak członkowie kapituły przebywali na obszarze baliwatu Turynгии, w macierzystym Mühlhausen⁴⁸. Zybota między 30 marca 1277⁴⁹ a 7 września 1296 roku⁵⁰ pełnił funkcję plebana kościoła parafialnego św. Błażeja w Starym Mieście Mühlhausen⁵¹. W dokumentach najczęściej występował jako sędzia polubowny oraz świadek transakcji zawieranych przez Zakon; posiadał własną pieczęć⁵². Dwukrotnie też jest poświadczony jako komtur Starego Miasta Mühlhausen⁵³. Pojawienie się Reinfrйда na dziekaniu sambijskiej w nowo ufundowanej kapitule jest ostatnią wzmianką źródłową o tej osobie⁵⁴. Pierwszy raz jest poświadczony w 1267 roku jako brat Zakonu Krzyżackiego w Mühlhausen⁵⁵. Spośród wymienionych dalej czterech kanoników można spotkać w środowisku Zakonu

⁴² M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 28–43; J. Hoelge, *Das Culmer*, s. 135–139; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 3; A. Radziwiński, *Fundacja i inkorporacja*, passim; tenże, *Z dziejów*, s. 123–137; tenże, *Biskupstwa*, s. 46–47.

⁴³ UBS, nr 139 (*ut per omnia secundum constitutiones regule predicti hospitalis vivant in communi*).

⁴⁴ M. Borgolte, *Die mittelalterliche Kirche*, s. 38–47; W.M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 2, Wien 1955, s. 139–147; A. Radziwiński, *Duchowieństwo*, s. 13–57.

⁴⁵ UBS, nr 139 (*Preterea si numerum canonicorum ecclesie nostre augere decrevimus, hoc tam de nostro quam de capituli nostri consilio peragatur, ita quod personam eligendam vel personas de gremio dicti ordinis de consensu et licencia magistri Pruscie communiter assumamus*).

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ H. Boockmann, *Zakon krzyżacki. Dwanaście rozdziałów jego historii*, Warszawa 1998, s. 217.

⁴⁸ K. Herquet, *Kristan von Mühlhausen*, s. 31–32.

⁴⁹ *Urkundenbuch der Deutschordensballei Thüringen* (dalej = UDT), Bd. I, hrsg. K.H. Lampe, Jena 1936, nr 281.

⁵⁰ UDT, nr 588.

⁵¹ Kościół ten Zakon otrzymał od króla niemieckiego Henryka VII 22 września 1227 r. UDT, nr 46.

⁵² UDT, nr 538.

⁵³ UDT, nr 359 i 588; K. Herquet, *Kristan von Mühlhausen*, s. 31–32.

⁵⁴ UBS, nr 139.

⁵⁵ UDT, nr 202.

Krzyżackiego w Mühlhausen jedynie Konrada Białego (Albus) i Henryka de Hochheim. O ile ten pierwszy jest wspomniany zaledwie raz, 20 lutego 1284 roku jako członek konwentu w Mühlhausen⁵⁶, to Henryk de Hochheim sprawował liczne urzędy na obszarze baliwatu turyńskiego. Już 24 września 1275 roku jest wymieniony wśród Krzyżaków z konwentu w Mühlhausen⁵⁷. Od 9 października 1284⁵⁸ do 1287 roku — a więc w czasie, kiedy został kanonikiem kapituły sambijskiej — był komturem w Nägelstedt. W 1287 roku występował jako komtur krajowy Turyngii⁵⁹, a od 14 października 1290 do 12 lutego 1292⁶⁰ funkcjonował ponownie jako komtur Nägelstedt. W 1292 roku piastował — między 8 maja a 30 września⁶¹ — po raz drugi urząd komtura krajowego Turyngii, po czym niespodziewanie w tym samym roku (13 listopada) pojawia się na jednym z dokumentów jako komtur Halle⁶². Jako taki występował jeszcze w 1293 roku⁶³. Siódmego kwietnia 1294 był obecny w Mühlhausen przy drugiej fundacji kapituły sambijskiej po raz trzeci jako komtur Nägelstedt⁶⁴. Nie wiadomo, czy Henryk de Hochheim był duchownym krzyżackim; pośrednio wskazywałoby na to nadanie kanonii w kapitule sambijskiej w 1285 roku. Jeżeli tak, to ten przebieg kariery byłby jednym z przykładów kariery duchownego krzyżackiego w świeckich strukturach władzy Zakonu na obszarze Rzeszy.

Nie ma żadnego śladu działalności wyżej wymienionych Krzyżaków jako kanoników sambijskich. Nie można również odnaleźć w źródłach prób urzeczywistnienia modelu wspólnoty kanonickiej zarysowanego 1 stycznia 1285 roku, dlatego można stwierdzić, że istnienie sambijskiej kapituły kanonickiej ograniczyło się jedynie do jej powołania. Motywy ufundowania kapituły sambijskiej — wobec pozostawania biskupa Krystiana poza diecezją — mogły być rozmaite. Być może mistrz krajowy Konrad von Thierberg, wykorzystując mechanizmy wypracowane podczas powstawania kapituły pomezkańskiej chciał za jednym zamachem zorganizować całkowicie podporządkowaną wielkiemu mistrzowi kapitułę sambijską. Nie można też wykluczyć, że Krystian dążył do utworzenia kapituły nie tyle *propter fides catholica*, co dla zamknięcia ust krytykom kleru sambijskiego w Turyngii. Przemawiałaby za takim poglądem brak wzmianki o jakimkolwiek uposażeniu kanoników oraz siedzibie kapituły w diecezji sambijskiej. Wydaje się, że to o tej fundacji i sposobie „funkcjonowania” kapituły sambijskiej w Mühlhausen wyraził się w gorzkich słowach biskup Zygfryd von Regenstein w 1302 roku⁶⁵.

⁵⁶ UDT, nr 389.

⁵⁷ UDT, nr 273.

⁵⁸ UDT, nr 401.

⁵⁹ UDT, nr 433. Zob. U. Arnold, *Konrad von Feuchtwangen*, w: *Zakon krzyżacki. Z Ziemi Świętej nad Bałtyk*, Toruń 1996, s. 79.

⁶⁰ UDT, nr 488 i 512.

⁶¹ UDT, nr 516 i 529.

⁶² UDT, nr 534.

⁶³ UDT, nr 546.

⁶⁴ UBS, nr 164.

⁶⁵ UBS, nr 200 (*ipsos, si audemus nostris successoribus vel certe superioribus aperire, propter negligenciam, ne dicamus, avariciam, ut soli haberent, quod pluribus fuerat inparciendum, dispersos per provincias reliquerunt, dum eis victum quemcumque tribuere minime curaverunt*).

Ostatecznie sambijska kapituła katedralna została ufundowana 7 kwietnia 1294 roku w Mühlhausen⁶⁶. Wystawcą dokumentu fundacyjnego był biskup Krystian. Była to więc kolejna inicjatywa biskupa sambijskiego, aby powołać do życia kapitułę⁶⁷. Powołanie sambijskiej kapituły katedralnej mogło być zbieżne z linią polityczną Konrada von Feuchtwangen, świadka fundacji, który od 30 kwietnia 1292 roku — kiedy to po raz pierwszy jest wzmiankowany jako wielki mistrz — prowadził politykę wewnętrznego wzmacniania Zakonu osłabionego po utracie posiadłości w Ziemi Świętej⁶⁸. Z pewnością służyło temu zacieśnienie kontaktów z duchowieństwem pruskim⁶⁹, jak również poprawne stosunki z arcybiskupem rymkim Janem II⁷⁰. Przychylność metropolity ryskiego dla powołania kapituły sambijskiej znalazła odbicie w dokumencie biskupa Krystiana. Podobnie jak dziewięć lat wcześniej kapituła sambijska miała składać się z prepozyta, dziekana (*prelati*) i czterech kanoników pochodzących z Zakonu Krzyżackiego⁷¹. Wyraźnie został położony nacisk na to, by kolegium kanonickie tworzyli bracia krzyżacy przebywający w Prusach: prepozyt Teodoryk został określony jako *in Cungesberc morans*, a o Janie z Clare (*Johann de Torun*) wymienionym na końcu w szeregu kanoników (być może z racji młodego wieku) wiadomo, że jako jeden z pierwszych duchownych kapitulnych pochodził z terenów pruskich⁷². Skład kapituły przedstawiał się następująco:

prepozyt: Teodoryk
 dziekan: Teodoryk z Freiburga
 kanonicy: Gerwin z Westfalii
 Henryk/Heidenryk Stango
 Heidenryk
 Jan z Clare

Siedzibą kapituły miał być zamek biskupa sambijskiego w Schönewick, a jako uposażenie przekazano kanonikom obszar (*pulka*) Quedenau⁷³. Aby uzyskać obraz podstaw, na jakich opierała się organizacja kapituły sambijskiej, trzeba odwołać się do ustroju kapituły chełmińskiej, który stanowił dla Krystiana punkt odniesienia⁷⁴. Proces krystalizowania się organizacji chełmińskiej kapituły katedralnej w duchu reguły krzyżackiej szczegółowo prześledził Johannes Hoelge⁷⁵ i Andrzej Radzimiń-

⁶⁶ UBS, nr 164.

⁶⁷ A. Radzimiński, *Biskupstwa*, s. 52.

⁶⁸ U. Arnold, *Konrad von Feuchtwangen*, s. 60–102.

⁶⁹ Tamże, s. 87.

⁷⁰ H. Schmauch, *Die Besetzung der Bistümer im Deutschordensstaate (bis zum Jahre 1410)*, ZGAE, Bd. 21:1920–1923, s. 15.

⁷¹ UBS, nr 164 (*sex canonias instituimus et prebendas ita quod quatuor sint canonie et prebende simplices et in duabus aliis sint prelati, scilicet prepositus et decanus, non aliunde sed solum ex fratribus clericis nostri ordinis assumendi*).

⁷² Ch. Krollmann, *Personalien der samländische Bischöfe des 14 Jhrs*, *Altpreussische Geschlechterkunde* (dalej = AG), Bd. 2:1928, s. 39–40; J. Powierski, *Jan Clare*, SBPN, T. 2, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1994, s. 277; M. Perlbach, *Zur Vorgeschichte des Bischofs Johannes I Clare von Samland (1310–1321). Ein Kapitel aus der preussischen Kirchengeschichte*, AM, Bd. 38:1901, s. 552–567.

⁷³ O uposażeniu zob. niżej.

⁷⁴ UBS, nr 164 (*iuxta morem et consuetudinem, quam in talibus servat Culmensis ecclesia nostri ordinis*).

⁷⁵ J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 137–141.

ski⁷⁶. Ufundowana 22 lipca 1251 roku kapituła chełmińska była do 1264 roku urządzona w oparciu o regułę augustiańską⁷⁷. Jednakże w wyniku inkorporacji kapituły przez Zakon, kanonicy przyjęli regułę i habit krzyżacki. Dodatkowo członkowie kolegium kanonicznego mogli rekrutować się wyłącznie spośród kleryków krzyżackich⁷⁸. Te same rozwiązania przewidywał dokument fundacyjny Krystiana, przy czym zawierał także zapis dotyczący wyboru biskupa, który miał pochodzić wyłącznie z szeregu duchownych Zakonu⁷⁹. Pomimo podkreślenia w obydwu dokumentach fundacyjnych ogromnego wpływu władz świeckich Zakonu na kapitułę, miała ona z pewnością takie same prawa, jakie przysługiwały innym kapitułom na mocy prawa kanonicznego⁸⁰.

Ufundowana w takim kształcie kapituła sambijska zaczęła normalnie funkcjonować po śmierci Krystiana 3 września 1295 roku⁸¹. Jego następca — Zygfryd von Regenstejn, który jako biskup sambijski pojawia się pierwszy raz 26 kwietnia 1296 roku⁸² — od początku sprawowania pontyfikatu przebywał na terenie swojej diecezji. Obecność biskupa oraz kanoników na terenie Sambii była najważniejszym warunkiem istnienia kapituły jako podmiotu mającego decydujący głos w sprawach duchowych oraz świeckich związanych z zarządzaniem diecezją. Po dwóch latach od momentu fundacji, za sprawą wielkiego mistrza Konrada von Feuchtwangen⁸³, pojawiły się takie okoliczności, dzięki którym sambijskie kolegium kanoniczne mogło realizować ideał wspólnego życia (*vita communis*). W Elblągu 17 kwietnia 1296 roku wielki mistrz wystawił dokument, w którym — za radą mistrza krajowego Meinharda von Querfurt — nadał kapitule sambijskiej prawo patronatu kościoła parafialnego w Królewcu *cum omni iure tenendum et ac perpetuo possidendum*⁸⁴. Przyczyną przyznania prawa patronatu fary św. Mikołaja w Starym Mieście Królewcu był brak rezydencji, który uniemożliwiał nie tylko odprawianie liturgii (*officium divinum*), lecz także wykonywanie czynności administracyjnych, przy których konieczne było stanowisko kapituły⁸⁵. Fakt uzyskania stałego miejsca rezydencji w Starym Mieście Królewcu Heinz Schlegelberger całkowicie pominął⁸⁶, chociaż zdecydowana większość akcji prawnych z udziałem kapituły w latach

⁷⁶ A. Radziwiński, *Z dziejów*, s. 128.

⁷⁷ *Urkundenbuch des Bisthums Culm* (dalej = UBC), Bd. I, bearb. C.P. Woelky, Danzig 1885, nr 29; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 134–135.

⁷⁸ A. Radziwiński, *Z dziejów*, s. 128.

⁷⁹ UBS, nr 164 (*hic qui ab eisdem ex fratribus nostri ordinis (...) electus sive postulatus fuerit in episcopum*).

⁸⁰ UBS, nr 139 (*dando predictis canonicis ius canonicie plenarie ordinandi et faciendi omnia, que canonicis cuiuslibet ecclesie cathedralis competunt secundum canonica instituta*); UBS, nr 164 (*et hic [...] electus sive postulatus fuerit in episcopum, canonicam vel prelatum per electionem seu postulacionem eorundem et receptionem canonicam, canonicus canonicie et prebende, prelatum prelatore et episcopus sive electus seu postulatus ius, quod iuxta sanctiones canonicas et electione seu postulacione sibi competit, plenarie consequatur*).

⁸¹ UBS, nr 176.

⁸² UBS, nr 179.

⁸³ O działalności Konrada von Feuchtwangen na terenie Prus zob.: U. Arnold, *Konrad von Feuchtwangen*, s. 87–88.

⁸⁴ UBS, nr 178.

⁸⁵ *Ibidem* (*propter provisionum necessarium penuriam et loci certi seu mansionis carenciam per domos nostros hinc inde dispersos ad celebrationem divinorum in dyocesi sua esse penitus inopentes*).

⁸⁶ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 18.

1294–1302 odbyła się właśnie w Królewcu⁸⁷. Kanonicy otrzymali prawo wybudowania kościoła katedralnego na obszarze parafii. Zapewne kościół parafialny pełnił funkcję katedry do czasu jej ufundowania 11 stycznia 1302 roku⁸⁸. Przyznanie wieczystego prawa patronatu kościoła parafialnego miało też inne konsekwencje wypływające ze specyfiki ówczesnego prawa kanonicznego. Określenie *cum pleno iure* oznaczało, że patron mógł samodzielnie podejmować decyzje zarówno w sprawach dotyczących wiary (*spiritualia*), jak i doczesnych (*temporalia*), z którymi nierozzerwalnie związane były wszelkie dochody⁸⁹. Postanowienia w obydwu tych sferach zawierał dokument wielkiego mistrza. Kanonicy otrzymali zupełnie wolną rękę jeżeli chodzi o odprawianie liturgii i obsadę probostwa. Świadczy o tym zapis zawierający wszystkie możliwe rozwiązania: posługę mieli sprawować wszyscy kanonicy, albo jeden z nich, albo wybrany kapłan⁹⁰. Oprócz tego kanonicy mogli skorzystać z dobrodziejstw wypływających z prawa patronatu w sferze materialnej. Zapis, że *ius patronatus* może być przeznaczone *in usus ecclesie sue* świadczy, że wielki mistrz chciał umożliwić kapitulie zdobycie środków na budowę katedry⁹¹. Oczywiście zgodnie z tradycją prawa kanonicznego patron mógł zawsze w przypadku niekorzystnego położenia materialnego korzystać z dochodów kościoła⁹². Określenie miejsca rezydencji kapituły sambijskiej oraz zapewnienie stałych dochodów było w 1296 roku niezbędnym warunkiem jej funkcjonowania. W dniu 24 października 1320 roku biskup Jan z Clare potwierdził fakt posiadania przez kapitułę prawa patronatu fary Starego Miasta Królewca⁹³. Jednocześnie wprowadził drobne poprawki uwzględniające prawa biskupa wobec patrona, będące normą w ówczesnym prawie kanonicznym⁹⁴. Potwierdziwszy bowiem prawo kapituły do wszelkich korzyści majątkowych⁹⁵ zapewnił sobie nadrzędną rolę w wyznaczaniu osoby duchownej do sprawowania funkcji plebana⁹⁶. Zaakcentowanie swych praw przez Jana z Clare mogło być spowodowane

⁸⁷ UBS, nr 182, 183, 184, 186, 189, 193, 194, 195, 196.

⁸⁸ UBS, nr 200.

⁸⁹ P. L a n d a u, *Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Wien 1975, s. 130–186.

⁹⁰ UBS, nr 178 (*ac eandem [tj. cathedralem ecclesiam — R.B.] per se ipsos vel ex ipsis unum seu per sacerdotem secularem officianti*). Wielki mistrz nadając prawo patronatu fary potwierdził jednocześnie w dokumencie prawo patronatu kościoła katedralnego, które należało do kapituły zgodnie z prawem kanonicznym. Kapituła-patron miała te same prawa wobec fary, jak w przypadku własnego kościoła katedralnego.

⁹¹ Tamże (*sepedicte parrochie ius patronatus in usus ecclesie sue, qualitercunque eis expedire videbitur, convertendi*).

⁹² Odnośny zapis zawierają Dekrety Gracjana, C. 16, q. 17, c. 30 (*si vero fundatores ecclesiarum ad inopiam vergere ceperint, ab eis dem ecclesiis temporalis vite suffragia percipiant*), w: P. L a n d a u, *Ius patronatus*, s. 130.

⁹³ UBS, nr 223.

⁹⁴ P. L a n d a u, *Ius patronatus*, s. 143–144.

⁹⁵ UBS, nr 223 (*capitolo nostro ac mense eorum cum omnibus obventionibus, oblacionibus redditibusque singulis et utilitatibus, fructibus necnon ac proventibus universis subicimus, coniungimus, adicimus et unimus*).

⁹⁶ Ibidem (*Auctoritatem quoque dictam officianti ecclesiam per unum canonicum de capitulo aut fratrem de collegio, vel regimen ipsius ecclesie idem concanonico suo aut confratri ad tempus committendi donamus eisdem, vel sacerdoti seculari ydoneo conferendi, quem nobis tamen prius examinandum et ad investendum de hoc ac instituendum suis patentibus litteris presentabunt*).

tym, że w dokumencie wielkiego mistrza z 1296 roku nie ma mowy o relacji między zwierzchnikiem diecezji a kapitułą — patronem.

Wielki mistrz Konrad von Feuchtwangen potwierdził 13 maja 1296 roku w Toruniu⁹⁷ — w czasie swej trzeciej podróży do Prus⁹⁸ — fundację kapituły dokonaną przez Krystiana von Mühlhausen. Jeszcze mocniej podkreślono, że kapituła ma opierać swe funkcjonowanie na wzorcach wypracowanych przez kapitułę chełmińską⁹⁹. Następstwem potwierdzonej w taki sposób inkorporacji do Zakonu był nakaz opierania się na konstytucjach, rozporządzeniach i przywilejach (*constituciones, ordinaciones ac indulta*) wydanych przez wielkiego mistrza Anno von Sangerhausen dla kanoników chełmińskich. W efekcie, podporządkowując sambijskie kolegium kanonickie świeckiej władzy Zakonu ograniczono jego autonomię prawną i upodobniono — jak zauważył Andrzej Radziwiński¹⁰⁰ — do konwentu duchownych krzyżackich. Jego fundacja, po uposażeniu katedry pod wezwaniem św. Wojciecha (11 stycznia 1302¹⁰¹) została w takim kształcie potwierdzona przez metropolitę ryskiego Isarnusa 8 kwietnia 1302 roku¹⁰².

2. ORGANIZACJA KAPITUŁY SAMBIJSKIEJ

Zasady, jakie przyjął Krystian von Mühlhausen w dokumentach fundacyjnych zarówno w 1285, jak i w 1294 roku, nakazywały rekrutować kanoników spośród kleryków Zakonu Krzyżackiego. Norma ta, w połączeniu z przyjęciem reguły krzyżackiej przez kapitułę (a więc inkorporację tejże do Zakonu¹⁰³ determinuje dzisiejsze badania nad kapitułami pruskimi¹⁰⁴. Nie można — opierając się na wykorzystywanych źródłach — określić statusu społecznego, a często nawet pochodzenia członków sambijskiego kolegium kanonickiego. O tym, że badania prozopograficzne kapituł pruskich są niezwykle trudne świadczą analizy Mario Glauerta, który — co zostało nadmienione wcześniej — wykorzystał jak największą liczbę źródeł dotyczących pomezkańskiej kapituły katedralnej. Spośród siedemdziesięciu jeden zidentyfikowanych do 1376 roku kanoników jedynie dwóch (3%) posiadało oprócz imienia przydomek określający pochodzenie geograficzne i nazwisko rodowe (*Familiennamen*)¹⁰⁵. Dodatkowym utrudnieniem jest specyfika kapituł krzyżackich, polegająca na corocznej zmianie obsady prałatur i innych urzędów

⁹⁷ UBS, nr 181.

⁹⁸ U. Arnold, *Konrad von Feuchtwangen*, s. 87.

⁹⁹ UBS, nr 181 (*ut in predictorum canonicorum postulacione, eleccione, institucione, conversacione, visitacione, correccione, incorrigibilium, si opus fuerit, eleccione, omnes constituciones, ordinaciones ac indulta religiosi viri ac prudentis fratris Annonis [...] que in Culmensensi ecclesia a canonicis frequentantur et servantur*).

¹⁰⁰ A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 54.

¹⁰¹ UBS, nr 200.

¹⁰² UBS, nr 203.

¹⁰³ A. Radziwiński, *Z dziejów*, s. 132–134.

¹⁰⁴ Z wyjątkiem kapituły warmińskiej posiadającej odrębny status prawny. B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, passim.

¹⁰⁵ M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 205. O podobnych problemach metodologicznych zob. J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 143.

kapitulnych¹⁰⁶. Zdarzało się, że jedna osoba mogła być prepozytem przez dziesięć lat (np. Jakub von Bludau, 1334–1344). Bywało też jednak, że osoba prepozyta zmieniała się dwukrotnie w ciągu roku (np. Jakub i Bertram w 1331 roku). W tym miejscu musi pojawić się uwaga dotycząca zamieszczonych poniżej wykazów kanoników przy poszczególnych urzędach kapitulnych. Celem ich zamieszczenia była z jednej strony chęć skorygowania dokonań Heinza Schlegelbergera, który w kilku przypadkach pominął prałatów występujących w źródłach¹⁰⁷. Ponadto ze względu na wspomnianą rotację urzędów wśród wąskiego grona kanoników, bardziej sensowne wydaje się opatrzenie czasu trwania poszczególnych kadencji datami dziennymi, co pozwala w kilku przypadkach precyzyjnie prześledzić karierę w ramach kapituły krzyżackiej. Rzucające się w oczy luki czasowe w sprawowaniu urzędu np. prepozyta nie wynikają bynajmniej z faktu, że takiego nie było, lecz z milczenia źródeł. Biorąc pod uwagę to, że zdecydowana większość kanoników znana jest jedynie z imienia, ryzykowne byłoby wysuwanie tezy, że np. Teodoryk z Freiburga, który po raz ostatni wymieniony jest jako dziekan 8 września 1296 roku¹⁰⁸ był nim także przed 13 października 1301 roku (tego dnia na dziekanii jest poświadczony pierwszy raz Jan z Clare)¹⁰⁹ tylko dlatego, że kanonik Teodoryk występował w tym czasie w listach świadków. Nie można zgodzić się również z Heinzem Schlegelbergerem, który umieszcza Gerwina na dziekanii w latach 1297–1300 tylko na podstawie precedencji tj. występowania zaraz po osobie prepozyta¹¹⁰. Argument ten podważa dokument z 13 stycznia 1300 roku¹¹¹, gdzie Jan z Clare występuje przed Gerwinem (czy był więc dziekanem?), a już 7 kwietnia 1300 roku¹¹² Gerwin widnieje przed Janem z Clare. Przedstawione problemy skłaniają, w celu uniknięcia zarzutu nadinterpretacji, do określenia czasu występowania na danej kanonii czy prałaturze tylko w oparciu o źródła, w których przed imieniem pojawia się nazwa urzędu. Jest wielce prawdopodobne, że przedstawione wykazy, oparte o dość skąpą bazę źródłową mogą być w przyszłości uściślone i uzupełnione.

3. LICZBA PRAŁATÓW i KANONIKÓW

Początkowo, zgodnie z tekstem dokumentów fundacyjnych z 1285 i 1294 roku, sambijskie kolegium kanonickie składało się z dwóch prałatów (prepozyt, dziekan) i czterech kanoników. Krystian von Mühlhausen przewidywał, że liczba ta może się powiększyć; decyzje o tym miał podjąć biskup *tam de suo quam de capituli (...) consilio*¹¹³. O tym, że duchowni krzyżacy mający wejść do kapituły mieli posiadać

¹⁰⁶ Mechanizmy zmian personalnych na poszczególnych prałaturach i kanonickich przedstawił A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 102–108.

¹⁰⁷ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 64–82.

¹⁰⁸ UBS, nr 183.

¹⁰⁹ UBS, nr 198.

¹¹⁰ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 70.

¹¹¹ UBS, nr 194.

¹¹² UBS, nr 195.

¹¹³ UBS, nr 139.

akceptację świeckich władz Zakonu (w 1285 roku mistrza krajowego¹¹⁴) była już mowa przy omówieniu procesu fundacji kapituły sambijskiej. W porównaniu z dwoma pozostałymi, inkorporowanymi do Zakonu kapitułami — chełmińską i pomezzańską — na Sambii było najmniej kanoników¹¹⁵. Pojawianie się nowych prałatur, jak i wzrost liczby kanoników są widoczne przede wszystkim w listach świadków dokumentów. Biorąc pod uwagę ogólną liczbę członków kapituły można zauważyć, że w 1330 roku występowało już ośmiu kanoników¹¹⁶, w 1340 roku dziewięciu¹¹⁷, a w 1352 roku dziesięciu¹¹⁸. Zapewne powiększenie się składu kolegium kanonickiego było związane z uzyskaniem dodatkowego uposażenia w Nadrowii i koniecznością zagospodarowania tego terenu. Do końca XIV wieku liczba kanoników nie uległa zmianie, o czym świadczą dokumenty z 7 maja 1388 i 25 lipca 1395 roku¹¹⁹. Jeżeli chodzi o poszczególnych prałatów, to — z wyjątkiem prepozyta i dziekana, którzy *de iure* występowali w kapitule od momentu pierwszej fundacji w 1285 roku¹²⁰ — pojawili się oni w pierwszej połowie XIV wieku: kustosz w 1322 roku¹²¹ i scholastyk w 1331 roku¹²².

W dokumentach wystawianych przez kapitułę kanonicy występują w różnorodnej kolejności i wyciąganie jakichkolwiek wniosków o ustroju wewnętrznym na podstawie precedencji (w przeciwieństwie do polskich czy niemieckich korporacji kanonickich¹²³) jest niemożliwe. Np. w dokumencie z 23 czerwca 1331 roku precedencja jest następująca: prepozyt, dawny prepozyt (*antiquus prepositus*), dziekan, kanonik, oficjał, scholastyk, kanonik, pleban w Królewcu¹²⁴. Dla porównania w dokumencie z 1340 roku: prepozyt, dziekan, oficjał, scholastyk, pleban w Królewcu, kustosz, kanonik, kanonik, wójt biskupi¹²⁵. Natomiast w dokumencie z 7 maja 1388 roku: prepozyt, dziekan, oficjał, kustosz, pleban w Królewcu, wicekomtur, kanonicy¹²⁶. Uważna lektura podanych poniżej wykazów pozwala zauważyć, że kanonik mógł po sprawowaniu urzędu prepozyta objąć dziekanie w latach następnych lub występować w źródłach jako zwykły członek kapituły. Wymownym przykładem jest Helmyk z Torunia. W latach 1335–1353 pojawia się w dokumentach biskupich jako *canonicus nostre ecclesie*¹²⁷. Najwyraźniej wchodził w skład otoczenia Jana z Clare i Jakuba von Bludau, gdyż w tym okresie nie był świadkiem czynności prawnych wykonywanych przez kapitułę. Prepozytem był

¹¹⁴ Tamże (*personam eligendam vel personas (...) de consensu et licencia magistri Pruscie communiter assumamus*).

¹¹⁵ W diecezji chełmińskiej można spotkać nie więcej jak 15 kanoników, natomiast w Pomezanii trzynastu. J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 144; M. Glauret, *Das Domkapitel*, s. 197–203.

¹¹⁶ UBS, nr 266.

¹¹⁷ UBS, nr 314.

¹¹⁸ UBS, nr 407.

¹¹⁹ *Urkundenbuch der Stadt Königsberg (1256–1400)* (dalej = USK), hrsg. H. Mendthal, Königsberg 1910, nr 114 i 120.

¹²⁰ UBS, nr 139.

¹²¹ UBS, nr 231.

¹²² UBS, nr 269.

¹²³ A. Radziwiński, *Duchowieństwo*, s. 62–69.

¹²⁴ UBS, nr 269.

¹²⁵ UBS, nr 314.

¹²⁶ USK, nr 114.

¹²⁷ UBS, nr 286 i 425.

od 1355 do 1356 roku¹²⁸ oraz — po Bartłomieju von Radam — od 1360 do 1367 roku¹²⁹. W 1370 roku jest poświadczony jako dziekan¹³⁰. Ten brak jakiegokolwiek gradacji, który nie obejmował jedynie osoby prepozyta, był spowodowany regułą krzyżacką przewidującą roczne trwanie kadencji oraz wspólnotę majątkową, będącą konsekwencją tej reguły. Dlatego trudno mówić tutaj o drogach awansu i kariery, które to pojęcia są nierozzerwalnie związane ze wzrostem prestiżu, zakresu kompetencji i zamożności.

4. PRAWA KANONIKÓW SAMBIJSKICH

Prawa kanoników można rozpatrywać w odniesieniu do poszczególnych członków korporacji, jak też całej kapituły będącej podmiotem władzy w zarządzaniu diecezją. Kanonik sambijski miał takie same prawa, jakie przysługiwały na mocy prawa kanonicznego członkom kapituł w pozostałej części Europy¹³¹:

1. *stallum in choro*, czyli prawo do stałego miejsca w chórze kościoła, z którego kanonik uczestniczył w nabożeństwach;

2. *perceptio prebende*, czyli prawo do odzienia i pożywienia, i tego wszystkiego, co kanonik potrzebował do życia, a co było wydzielane ze wspólnych dochodów kapituły;

3. *vox in capitulo*, czyli prawo uczestniczenia i zabierania głosu na posiedzeniach kapituły, a tym samym kolegialnego podejmowania decyzji.

Kanonik mógł utracić swoje prawa w wyniku kary nakładanej przez kapitułę lub w efekcie braku rezydencji¹³².

Podstawowe prawa całej korporacji kanonicznej były mocno związane z życiem duchowym diecezji oraz działalnością świecką i przede wszystkim widoczne były we wzajemnych relacjach pomiędzy kapitułą a biskupem¹³³. Podstawa tych praw została wyraźnie przedstawiona w dokumencie fundacyjnym z 1285 roku¹³⁴. Ukształtowane pod koniec XIII wieku kapituły pruskie, oparte na wypracowanych wzorcach kapituł niemieckich, uniknęły gwałtownej walki o zakres kompetencji powodując, że biskup stał się zależny od kanoników w podejmowaniu decyzji dotyczących zarządzania diecezją¹³⁵. Ta zależność najlepiej uwidoczniła się w diecezji sambijskiej w postaci prawa kapituły do opiniowania poczynań biskupa (prawo konsensu). W dokumentach wystawianych przez biskupa zgoda kapituły znajdowała odbicie w wyraźnym, werbalnym wyrażeniu w części narracyjnej¹³⁶,

¹²⁸ UBS, nr 435 i 447.

¹²⁹ UBS, nr 465 i 485.

¹³⁰ UBS, nr 494.

¹³¹ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 145–146; W.M. Plöchl, *Geschichte*, s. 140; P. Hinschius, *System*, s. 85–88; M. Borgolte, *Die mittelalterliche*, s. 44–45; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 146–147; A. Radziwiński, *Duchowieństwo*, s. 13–57.

¹³² J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 146.

¹³³ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 149.

¹³⁴ UBS, nr 139 (*ipsoque in quasi possessionem predictae nostre ecclesie Sambiensis inducimus et investimus*).

¹³⁵ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 146.

występowaniu w liście świadków mniejszej lub większej liczby kanoników¹³⁷ i pieczętowaniu dokumentu biskupiego pieczęcią kapituły¹³⁸. Kapituła sambijska wypowiadała się najczęściej w sprawach dotyczących dóbr Kościoła: nadawanie lenna, zmiany granic, sprzedaż, układy o kupno i wymianę dóbr¹³⁹. Kapituła wyrażała też swoją zgodę na fundacje biskupie, czego przykładem może być obecność całego kolegium kanonickiego i pieczęć kapituły przy dokumencie z 17 marca 1362 roku, na mocy którego powstała *capellania seu vicaria* przy katedrze królewieckiej¹⁴⁰. Wyrażanie zgody przez kapitułę w przypadku decyzji związanych z ziemskimi dobrami Kościoła nie było jednak normą. Wielokrotnie — podobnie jak w diecezji warmińskiej¹⁴¹ — wśród świadków tego typu akcji prawnych można spotkać plebana, wójta biskupiego, krewnych biskupa, notariusza, a więc ludzi z najbliższego otoczenia zwierzchnika diecezji¹⁴². Wydaje się, że opinii kapituły nie wymagała przede wszystkim działalność osadnicza w dobrach biskupich. Natomiast akceptowanie przez kapitułę poczynań ordynariusza w kwestiach administracyjnych dotyczących całej diecezji decydowało o ich pełnoprawności. Znaczenie kapituły dla biskupstwa zostało wyraźnie podkreślone w statucie synodalnym biskupa sambijskiego Michała Junge z ok. 1427 roku¹⁴³.

Kapituła stawała się jedynym podmiotem władzy kościelnej w diecezji w momencie rozpoczęcia się wakansu na stolcu biskupim. Dość skąpe źródła pokazują, na jakich osobach z aparatu administracyjnego spoczywał ciężar kierowania sprawami diecezji. Dwa dokumenty z okresu wakansu w latach 1310–1319¹⁴⁴ są dowodem, że biskupstwem kierował prepozyt i kapituła. Jednocześnie wzrastała znacznie rola wójta biskupiego, który dysponował dobrami ziemskimi biskupa za wiedzą kanoników¹⁴⁵. Z dokumentu z 28 czerwca 1344 wynika, że w okresie wakansu jeden z kanoników był zarządcą siedziby biskupiej¹⁴⁶. Z okresem tzw. *sede vacante* związane jest jeszcze jedno, niezmiernie istotne prawo: prawo wyboru biskupa przez kapitułę, które stało się normą prawną na mocy kanonów IV Soboru Laterańskiego w 1215 roku¹⁴⁷. W przypadku kapituły sambijskiej przewidywały to już dokumenty fundacyjne¹⁴⁸ podkreślając jednocześnie — co było wyjątkowe

¹³⁶ Np. UBS, nr 189 (*quod de voluntate et consensu expresso capituli nostri*); UBS, nr 191 (*quod nos communicato consilio et consensu expresso capituli nostri*); UBS, nr 404 (*wir mit unsers capitels rathe und willen*).

¹³⁷ Np. UBS, nr 313, 425, 460 itd.

¹³⁸ Np. UBS, nr 461, 464.

¹³⁹ Najlepszym przykładem potwierdzenia układów z Zakonem w 1296 roku. UBS, nr 183 i 184.

¹⁴⁰ UBS, nr 469.

¹⁴¹ B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 82.

¹⁴² Np. UBS, nr 241 (*presentibus fratre Voltskone, advocato nostro, predicto fratre Henrico Tusemer socio eiusdem advocati nostri Jacobo capellano nostro Johanne notario nostro et aliis*).

¹⁴³ (...) *Nos frater Michael (...) una cum fratribus nostris prelatis et canonicis, qui utique nobiscum pastoralis sollertiae onera efficienter partiuntur*, w: *Die samlandische*, s. 109.

¹⁴⁴ UBS, nr 218 i 219.

¹⁴⁵ UBS, nr 355. Odrębny rozdział poświęcił wójtom biskupim B. Poschmann, *Bistümer*, s. 81–105.

¹⁴⁶ Tamże (*quod de consilio et voluntate domini Bartholomei, eiusdem ecclesie canonici ac provisoris domus Fischhusen*).

¹⁴⁷ W.M. Ploch, *Geschichte*, s. 190–191.

¹⁴⁸ UBS, nr 164 (*et hic, qui ab eisdem ex fratribus nostri ordinis [...] electus sive postulatus fuerit in episcopum*).

w porównaniu z pozostałymi kapitułami pruskimi¹⁴⁹ — że biskupem może być jedynie Krzyżak. Prawidłowościami rządzącymi wyborami biskupów w kapitułach pruskich zajęli się już Hans Schmauch¹⁵⁰ oraz ostatnio Mario Glauert¹⁵¹. Niezwykle interesujący jest protokół z wyborów Jana z Clare na urząd biskupi¹⁵², który rzuca dużo światła nie tylko na sposób elekcji, ale także organizację całego posiedzenia kapituły¹⁵³. Jest to jedyny tego typu dokument, którego skrupulatne spisanie i treść, zawierająca odniesienia do obowiązującego prawa kanonicznego miały świadczyć o prawomyślnym przebiegu wyborów i skłonić metropolitę ryskiego Fryderyka do zatwierdzenia elekta¹⁵⁴. Z pewnością Jan z Clare, zabiegający u Jana XXII o prowinę był zaopatrzone w protokół i na jego podstawie papież stwierdził, że odmowa zatwierdzenia Jana była nieuzasadniona¹⁵⁵. Odsuwając na bok otoczkę polityczną należy przyjrzeć się funkcjonowaniu kapituły w czasie wyborów. Osobą informującą arcybiskupa Fryderyka *cum obediencia filiali subiectionem* o przebiegu wyborów był dziekan Piotr. Widać więc wyraźnie, że podczas wyborów, gdzie kandydatem był prepozyt — druga po biskupie osoba w diecezji — to dziekan stanął na czele kapituły. Nie wiadomo niestety, czy dziekan obejmował przewodnictwo w kapitule jako prałat występujący zwyczajowo tuż po prepozycie, czy jako pierwszy ze skrutatorów. Kanonicy mieli trzy miesiące na przeprowadzenie elekcji¹⁵⁶ i był to wymóg stawiany przez prawo kanoniczne, na które się powoływali¹⁵⁷. Wybory trwały od 19 listopada do 13 grudnia w kościele katedralnym pod wezwaniem św. św. Wojciecha i Elżbiety. Zaznaczono, że kolegium kanonickie zebrało się w katedrze *in unum*. Z dokumentu opisującego trzytygodniowe wybory wyłania się pewien porządek obrad:

- a) ustalenie formy wyboru;
- b) wybór komisji skrutacyjnej (w przypadku wyboru *per formam scrutinii*);
- c) przebieg elekcji według wybranej formy;
- d) ogłoszenie wyników wyborów;
- e) wyrażenie przez elekta zgody na objęcie urzędu;
- f) wyniesienie elekta na stolec biskupi w katedrze wobec ludu i kleru;
- g) sporządzenie protokołu.

Przebieg wyborów został w tym konkretnym przypadku zdeterminowany przez ich formę: *per viam et formam scrutinii*. Historiografia zgodnie podaje, że był to

¹⁴⁹ H. Schmauch, *Die Besetzung*, Bd. 21:1920–1923, s. 78.

¹⁵⁰ Tamże, s. 77–79.

¹⁵¹ M. Glauert, *Die Bischofswahlen in den altpreußischen Bistümern Kulm, Pomesanien, Ermland und Samland im 14 Jahrhundert*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte, Bd. 94, Hf. 1–2, s. 82–130.

¹⁵² UBS, nr 214.

¹⁵³ Protokół ten został już przeanalizowany i ponownie wydany przez A. Radziwińskiego, *Biskupstwa*, s. 89–94 i 109–113.

¹⁵⁴ M. Glauert, *Bischofswahlen*, s. 90.

¹⁵⁵ UBS, nr 220 (*quia idem archiepiscopus electionem ipsam confirmare sine aliqua causa rationabili, ut dicitur, denegavit*).

¹⁵⁶ UBS, nr 214 (*sacris canonibus legimus esse cautum, ut ultra tres menses cathedralis ecclesia pontifice proprio carere non debeat*).

¹⁵⁷ Przewidywały to dekretały Grzegorza IX. Zob. A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 89. Na temat dekretów Grzegorza IX W.M. Ploch, *Geschichte*, s. 421–423; J.A. Brundage, *Medieval canon law*, London 1995, s. 196–198.

jedyny wybór dokonany przez kapituły pruskie w ten sposób¹⁵⁸. Kanonicy wybrali system skrutacyjny spośród innych, funkcjonujących w Kościele metod wyboru¹⁵⁹, ukonstytuowanych przez IV Sobór Laterański w 1215 roku¹⁶⁰:

— *per compromissum*, czyli przez przeniesienie prawa wyboru biskupa na wybranych jednogłośnie dwóch, trzech lub pięciu kanoników z całej korporacji;

— *quasi per inspirationem*; ta metoda polegała na tym, że wszyscy kanonicy bez wcześniejszych uzgodnień jednogłośnie ustalają — jakby pod natchnieniem boskim (stąd nazwa metody) — osobę kandydata. Dlatego w literaturze przedmiotu spotkać można również określenie *per acclamationem*;

— *per viam et formam scrutini*, której zasady precyzyjnie określa dokument z 1310 roku, polegała na wybraniu *scrutatores*, którzy w tajnym głosowaniu zbierali głosy od pozostałych członków kapituły łącznie z kandydatem. W przypadku braku jednomyślności decydowała *pars maior et sanior* kapituły¹⁶¹.

Niestety nie ma źródeł relacjonujących przebieg wcześniejszej (Zygfryd von Regenstein) i późniejszych elekcji przeprowadzonych przez kapitułę sambijską. Można zauważyć, że z reguły biskupem zostawał aktualny prepozyt (Jan z Clare, Jakub von Bludau, Bartłomiej von Radam). Z badań Hansa Schmaucha wynika, że najbardziej powszechną formą wyboru była metoda *per compromissum*¹⁶².

5. OBOWIĄZKI PRAŁATÓW I KANONIKÓW SAMBIJSKICH

Obowiązki kanoników sambijskich — podobnie jak i prawa — były odbiciem norm panujących w kapitułach europejskich, funkcjonujących zgodnie z zasadą *vita communis*¹⁶³. W początkowym okresie istnienia kapituły sambijskiej przeżywała ona takie trudności, których sposób przewyciężenia potwierdza tę tezę. Analizowany już wcześniej dokument nadający kanonikom prawo patronatu fary Starego Miasta Królewca wyraźnie podkreśla, że kapituła nie wypełnia obowiązku rezydencji (tj. przebywania w siedzibie kapituły), gdyż jej członkowie są *per domos nostros hinc inde dispersos*¹⁶⁴. Fakt ten znalazł także swoje potwierdzenie w akcie fundacyjnym kapituły katedralnej z 11 stycznia 1302 roku¹⁶⁵. Przez dość długi okres czasu miejsce rezydencji kanoników miało charakter tymczasowy. W 1294

¹⁵⁸ H. Schmauch, *Die Besetzung*, Bd. 21:1920–1923, s. 78; M. Glauert, *Die Bischofswahlen*, s. 90; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 92.

¹⁵⁹ UBS, nr 214 (*Et diversis tractatibus ac formis electionum inter nos habitis [...] placuit tandem nobis universis et singulis per viam et formam scrutini nostre viduate ecclesie novo episcopo providere*).

¹⁶⁰ W.M. Plöchl, *Geschichte*, s. 191; O. Joelson, *Die Papstwahlen des 13. Jahrhunderts bis zur Einführung der Conclaveordnung Gregors XI*, *Historische Studien* (dalej = HS), Hf. 178:1928, s. 5–11.

¹⁶¹ UBS, nr 214; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 92; W.M. Plöchl, *ibidem*; O. Joelson, *ibidem*; A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 208–209.

¹⁶² H. Schmauch, *Die Besetzung*, Bd. 21:1920–1923, s. 78.

¹⁶³ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 147; P. Hinschius, *System*, s. 85–88; M. Borgolte, *Die mittelalterliche*, s. 44–45; W.M. Plöchl, *Geschichte*, s. 190–191; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 147–148; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 20–25.

¹⁶⁴ UBS, nr 178.

¹⁶⁵ UBS, nr 200.

roku ustalono, że ich miejscem pobytu ma być siedziba biskupa Schönewick¹⁶⁶, a już dwa lata później uzyskali siedzibę w Starym Mieście Królewcu przy tutejszym kościele parafialnym św. Mikołaja, otrzymując od Konrada von Feuchtwangen prawo patronatu i budowy katedry¹⁶⁷. Wydawało się, że po uposażeniu katedry w 1302 roku¹⁶⁸ kanonicy mieli już swoją stałą siedzibę. Tymczasem 8 kwietnia 1327 roku biskup Jan z Clare, fundując ołtarz Bożego Ciała zapewnił, że gdyby katedra została przeniesiona w inne miejsce, to przejmie obowiązek utrzymywania ołtarza *de mensa nostra episcopalis*¹⁶⁹. Sam ołtarz wraz z uposażeniem miał przynosić kapitule dochód, który ta przeznaczyła na budowę chóru, którego jeszcze wówczas nie było. Dopiero więc w 1327 roku biskup starał się stworzyć kanonikom optymalne warunki do wywiązywania się z kolejnego obowiązku kanonicznego, a mianowicie odprawiania liturgii w chórze kościoła katedralnego (*officium divinum*; Chordienst). Kapituła otrzymała uposażenie ołtarza w postaci folwarku w Laptau¹⁷⁰, księgi liturgiczne i kanoniczne¹⁷¹ oraz 300 grzywien pruskich na budowę nowego chóru. Trudno stwierdzić, czy określenie *propter meliorem statum* odnosiło się do stanu technicznego katedry, czy też do położenia w Starym Mieście Królewcu, posiadającym już kościół parafialny. Faktem jest, że we wrześniu 1333 roku doszło do układu pomiędzy biskupem i kapitułą a wielkim mistrzem Lutrem von Braunschweig w sprawie budowy nowej katedry w Knipawie (Kneiphof)¹⁷², która uzyskała prawa miejskie 8 kwietnia 1327 roku¹⁷³. Duchowni sambijscy musieli zapewnić, że przewidywana budowa ma służyć wyłącznie celom liturgicznym¹⁷⁴ i przedstawili własny projekt kościoła z zapewnieniem, że dzwonnica zostanie wybudowana już zgodnie z wzorami kościoła chełmińskiego¹⁷⁵. Układ ten, oprócz szczegółowego opisu nowej katedry i towarzyszących jej budynków (tj. *chorus, claustrum et ecclesia cathedralis*¹⁷⁶ pokazuje również, jak bardzo kapituła podlegała świeckiej władzy Zakonu. Ostatecznie miejsce rezydencji zostało ustalone 18 września 1333 roku¹⁷⁷. Wielki mistrz zezwolił na budowę katedry, a jednocześnie uczynił z niej kościół parafialny, w którym mieszkańcy Knipawy otrzymali prawo do pochówku i wszelkiej posługi liturgicznej¹⁷⁸. Można w tym miejscu wysunąć dość śmiałą tezę, że to nie zły stan czy położenie starej katedry skłoniły

¹⁶⁶ UBS, nr 164 (*in castro nostro Schonewic in quo ecclesiam et sedem nostram katedralem collocavimus*).

¹⁶⁷ UBS, nr 178.

¹⁶⁸ UBS, nr 200.

¹⁶⁹ UBS, nr 251.

¹⁷⁰ 10 października 1327 roku kapituła przekazała folwark w lenno. Dochody miały być przeznaczone na budowę nowej katedry. UBS, nr 257.

¹⁷¹ UBS, nr 252.

¹⁷² UBS, nr 279.

¹⁷³ USK, nr 23.

¹⁷⁴ UBS, nr 279 (*quod in insula predicta non castrum sed chorum, claustrum et ecclesiam cathedralem pulchre et ducenter secundum exigenciam nostram*).

¹⁷⁵ Tamże (*Quibus sic dispositis eundem parietem nulla alia elevacione muri usque ad summitatem chori testudinis obstruemus, campanila vero dicta ecclesie nostre secundum formam et dispositionem Culmensis ecclesie construemus*).

¹⁷⁶ O istnieniu budynków mieszkalnych stanowiących siedzibę kapituły świadczy dokument z 1376 roku, opisujący spotkanie mieszczan królewieckich z kanonikami *in refectorio dominorum canonicorum Sambiensis ecclesie apud ecclesiam kathedralem*. UBS, nr 504.

¹⁷⁷ UBS, nr 280.

kanoników do przeniesienia siedziby, lecz chęć zmonopolizowania duszpasterstwa miejskiego. Stało się tak przez potwierdzenie prawa patronatu kościoła św. Mikołaja w Starym Mieście i przez nadanie katedrze w Knipawie statusu kościoła parafialnego¹⁷⁹.

Kanonicy sambijscy mogli być zwalniani z obowiązku rezydencji. Wiązało się to najczęściej z przebywaniem w otoczeniu biskupa (jak opisywany wyżej Helmyk z Torunia) lub wielkiego mistrza. Jeden z kanoników, Henryk, występował u boku wielkiego mistrza Dytryka von Altenburg jako jego kapelan w latach 1341–1344¹⁸⁰. Z rezydencją był związany obowiązek uczestnictwa w posiedzeniach kapituły, które mogły mieć różny charakter¹⁸¹:

1. *capitula ordinaria*; posiedzenia, na których omawiano bieżące problemy z życia korporacji;

2. *capitula extraordinaria*; posiedzenie odbywające się w efekcie pojawienia się szczególnych okoliczności. Do takiego można zaliczyć posiedzenie kapituły, podczas którego Jan z Clare został biskupem¹⁸²;

3. *capitula generalia*; posiedzenie, odbywające się zgodnie z regułą krzyżacką raz w roku, aby dokonać wyborów na urzędy. Niestety, nie zachowały się źródła mówiące o tym, kiedy zbierała się kapituła generalna diecezji sambijskiej¹⁸³.

Obok obowiązku rezydencji i uczestniczenia w posiedzeniach każda korporacja kanonicka musiała wypełniać wspomnianą służbę w chórze kościoła katedralnego, towarzyszyć biskupowi w uroczystościach liturgicznych oraz codziennie w mszach konwentualnych, przy których kanonicy funkcjonowali jako tzw. *hebdomadarii*¹⁸⁴. Oznacza to, że co tydzień zmieniała się osoba prowadząca modlitwy chóru i czytająca mszę. Źródła sambijskie w szcztakowy sposób donoszą o wywiązywaniu się kanoników z tych obowiązków. O tym, że im podlegali świadczą motywy, jakie kierowały Konradem von Feuchtwangen, gdy nadawał prawo patronatu fary staromiejskiej w 1296 roku¹⁸⁵. Biskup Jan z Clare fundując i uposażając w 1327 roku ołtarz Bożego Ciała w katedrze zobowiązał kanoników do codziennej liturgii. Jeden z nich lub *sacerdos ideneus* miał codziennie czytać mszę z odpowiednich formularzy: w niedzielę na Dzień Pański, w poniedziałek za zmarłych, we wtorek

¹⁷⁸ Tamże (*ecclesiam cathedralem in insula erectam tamquam ad suam parochiam habendo ibidem sepulturam et recipiendo omnia ecclesiastica sacramenta debeat perpetuis temporibus pertinere, et ipsi fratres nostri canonici promiserunt et volunt eisdem populo preesse canonice in curis spiritualibus et regimine animarum*).

¹⁷⁹ Tamże.

¹⁸⁰ UBS, nr 318, 328, 329, 331, 345.

¹⁸¹ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 147.

¹⁸² UBS, nr 210.

¹⁸³ Wiadomo, że pomezkańska kapituła generalna zbierała się w Święto Podwyższenia Krzyża lub najbliższy dzień wolny: (...) *capitulum generale ecclesia nostre in die exaltacionis sancte crucis prius observatum amplius in feria vacante immediate sequente dictum diem exaltacionis crucis teneatur ut celebritas sanctissime crucis et erunt minus exterioribus occupati*, w: *Die Statuten des Deutschen Ordens. Nach dem Original — Exemplar, mit sinnerlauternden Anmerkungen einigen historisch — diplomatischen Beylagen und einem vollständigen historisch — etymologischen Glossarium*, hrsg. von E. Hennig, Königsberg 1806, s. 227; Zob. też: H. Schlegelberger, *Studien*, s. 25; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 103.

¹⁸⁴ Zob. przypis 163.

¹⁸⁵ UBS, nr 178 (*per domos hostros hinc inde dispersos ad celebracionem divinorum dyocesi sua esse penitus inpotentes*).

na Zwiastowanie Marii, w środę za patronów kościoła katedralnego, w czwartek na Boże Ciało, w piątek na Mękę Pańską, a w sobotę mszę na święto Błogosławionej Dziewicy¹⁸⁶. Nie wiadomo, czy funkcjonował tutaj hebdomadariusz. Obraz organizacji liturgii w kościele katedralnym zaciemnia dodatkowo brak kantora¹⁸⁷, który z reguły w kapitułach europejskich (jak np. w Bazylei¹⁸⁸), czy choćby nawet w trzech pozostałych kapitułach pruskich, odpowiadał za kierowanie chórem i wyznaczanie hebdomadariusza¹⁸⁹. Być może to prepozyt lub jego zastępca (*vices gerens*) — podobnie jak w przypadku mszy wotywnych¹⁹⁰ — wyznaczał osobę duchowną do czytania i prowadzenia oficjum.

6. STRUKTURA URZĘDÓW KAPITUŁY SAMBIJSKIEJ w XIII i XIV WIEKU

A. Prepozyt [*prepositus, probist, provest, probest, probst*]

Prepozytura ustanowiona już w dokumencie fundacyjnym z 1285 roku¹⁹¹ była najważniejszą prałaturą kapituły sambijskiej. Wyrażało się to przede wszystkim w ten sposób, że w dokumentach wystawianych przez kapitułę, także w testacjach dokumentów biskupich prepozyt był wymieniony zawsze na pierwszym miejscu. Na drugim miejscu (po biskupie) był wzmiankowany w dokumentach, w których biskup i kapituła występowali jako jeden podmiot prawny wobec adresata, np. wielkiego mistrza¹⁹². O jego randze świadczy testacja dokumentu z 1 października 1352 roku, gdzie został wprawdzie wymieniony na końcu listy świadków, ale z określeniem *prepositus ecclesie nostre primus et testium principalis*¹⁹³. Wiadomo także, że prałat ten posiadał własną pieczęć¹⁹⁴. Piastujący urząd prepozyta kanonik reprezentował interesy kolegium kanonickiego w sprawach zewnętrznych¹⁹⁵. Ta rola prepozyta była szczególnie widoczna podczas konfliktu biskupa Jana z Clare z Zakonem, gdy prepozyt Jan wraz z kanonikiem Piotrem zostali wybrani przez biskupa i kapitułę jako *procuratores et nuncios speciales*¹⁹⁶. Prepozyt, pomimo

¹⁸⁶ UBS, nr 251 (*Marie sanctorumque Adalberti et Elyzabeth, patronorum ecclesie nostre*). Zob. U. Arnold, *O samowiedzy zakonu niemieckiego*, w: *Zakon*, s. 130–160; o trzech patronach katedry królewieckiej zob. także E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen — Patrozinien im Deutschenlande Preußen bis 1525*, ZGAE, Bd. 22:1926, s. 443.

¹⁸⁷ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 25; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 123.

¹⁸⁸ A. Gnan, *Beiträge zur Verfassungsgeschichte der Domkapitel von Basel und Speyer bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, s. 36 (*item ad officium cantoris pertinet facere notari singulis septimanis in tabula chori, quae persone legere vel cantare debeant*).

¹⁸⁹ Zob. przypis 281.

¹⁹⁰ UBS, nr 283 (*perpetuo tres misse votive legi debent per sacerdotem, quem prepositus, qui pro tempore fuerit, aut eius vices gerens ad hoc specialiter ordinabit*).

¹⁹¹ UBS, nr 139.

¹⁹² Np. UBS, nr 185 (*frater siffridus, dei gracia capitulum ecclesie Sambiensis*). vitus totumque

¹⁹³ UBS, nr 402.

¹⁹⁴ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 82.

¹⁹⁵ Por. P. Hinschius, *System*, s. 88–92; M. G. Culmer *Domkapitel*, s. 153–154; B. Pottel, *Das Do-* elge, Das

¹⁹⁶ UBS, nr 227.

zajmowania najważniejszego miejsca w hierarchii kanonickiej podlegał rozporządzeniom biskupa¹⁹⁷. W wewnętrznych sprawach diecezji pozycja prepozyta w kapitule w XIV wieku była bezdyskusyjna; na nim też spoczywała szczególna odpowiedzialność, gdy kanonicy byli stroną w sporach. Widać to m.in. w trwającym od lat trzydziestych XIV wieku konflikcie z mieszczanami Starego Miasta Królewca o szkolnictwo miejskie. W wyroku polubownym z 14 lutego 1339 roku wielki mistrz Dytryk von Altenburg uczynił przede wszystkim prepozyta odpowiedzialnym za kwalifikacje osób uczących w szkole parafialnej¹⁹⁸. Można więc zauważyć, że w tego typu przypadkach prepozyt był nie tyle wykonawcą kompetencji scholastyka, co egzekutorem wyroku dotyczącego wszystkich członków kolegium. Jako taki mógł więc zobowiązać odpowiedniego kanonika (w tym konkretnym przypadku scholastyka) do realizacji podjętych w ugodzie decyzji.

Ze statutu wydanego przez biskupa Zygfryda von Regenstein wynika, że to prepozyt zajmował się na początku XIV wieku wizytacją niższego kleru¹⁹⁹. Zapisy statutu wskazują, że ciężar tej wizytacji był położony przede wszystkim na kontrolę dyscypliny kleru i jego życia codziennego, wypełniania obowiązków liturgicznych i działalności misyjnej wśród Prusów. Prawo wizytacji przysługujące prepozytowi było analogiczne do praw, jakie posiadał archidiakon, którego urząd przeżywał rozkwit w XIII wieku²⁰⁰. W kapitułach niemieckich (jak zauważył Albert Werminghoff²⁰¹) zdarzało się, że prepozyt był jednocześnie archidiakonem. Na Sambii, w okresie późniejszym obowiązki te wypełniał dziekan²⁰². O tym, że prepozyt zastępował biskupa podczas jego nieobecności na terenie diecezji mówi dokument z 27 kwietnia 1296 roku. Zygfryd von Regenstein potwierdził Sambijczykowi imieniem Schudie nadanie przez mistrza krajowego Konrada von Thierberg 4 włók na obszarze Laptau, które ten otrzymał za zgodą prepozyta Teodoryka jako pełnomocnego przedstawiciela biskupa Krystiana²⁰³. Pełnił więc te same funkcje co wójt biskupi przed rozpoczęciem normalnego funkcjonowania przez kapitułę. Oprócz tego prepozyt miał wpływ na sprawy liturgiczne. On lub jego zastępca (*vices gerens*) wyznaczał kapłana do czytania mszy wotywnych, co miało być może związek z brakiem kantora²⁰⁴. W przypadku prepozyta sambijskiego źródła nie wspominają, aby w jakikolwiek sposób zarządzał majątkiem korporacji, co było

¹⁹⁷ UBS, nr 230 (*item mandatis indistincte, quod una cum preposito ecclesie nostre vestrum exequeremur mandatum, qui tamen prepositus pro nostris et ecclesie nostre expediendis negociis diu ante receptionem predicti mandati versus Alemaniam arripuerat iter sum, cum quo, sicut non possumus, sic sine ipso iuxta vestri mandati tenorem exequi non tenemur*).

¹⁹⁸ UBS, nr 309 (*prepositus Sambiensis ecclesie cum suo capitulo, magistrum scole parochialis ydoneum et scientificum instituere debeant et eundem, qui notorie promeruerit, amovere*).

¹⁹⁹ Ch. Krollmann, *Eine merkwürdige*, s. 36 (*publicatis coram nobis et intellectis hiis, que in visitatione a nostro preposito noviter facta notata fuerant*).

²⁰⁰ W.M. Plöchl, *Geschichte*, s. 131–134; J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje*, w: *Kościół w Polsce*, T. 1: Średniowiecze, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1966, s. 228–229.

²⁰¹ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 148.

²⁰² Zob. niżej.

²⁰³ UBS, nr 180. Ta infeudacja musiała mieć miejsce między 7 IV 1294 a 3 IX 1295 r., czyli między fundacją kapituły a śmiercią Krystiana.

²⁰⁴ Zob. wyżej.

podstawowym zadaniem prepozytów w kapitułach niemieckich i polskich²⁰⁵. Biorąc pod uwagę, że kanonicy podlegali regule krzyżackiej mógł raczej przestrzegać wynikającej stąd wspólnoty majątkowej. Pewnym punktem odniesienia w tej kwestii a zarazem przykładem może być statut jednego z biskupów pomezzańskich z przełomu XIV i XV wieku²⁰⁶ wydany dla tamtejszej kapituły. W jednym z postanowień przewidywano, że dobrami po zmarłym kanoniku miał dysponować prepozyt *de consilio capituli*²⁰⁷. Być może do prepozyta — podobnie jak w kapitule pomezńskiej²⁰⁸ — należał nadzór nad książkami, przekazanymi kanonikom w 1327 roku przez Jana z Clare²⁰⁹.

W kapitule sambijskiej wiceprepozyt jest jedynie raz poświadczony 19 listopada 1378 roku w osobie kanonika Mikołaja²¹⁰.

Wykaz prepozytów:

10 XI 1281	Henryk von Kirchberg ²¹¹
1 I 1285	Zybota ²¹²
7 IV 1294 – 7 IV 1300	Teodoryk ²¹³
13 X 1301 – 10 I 1303	Piotr ²¹⁴
19 III 1305	Gerwin ²¹⁵
13 XII 1310	Jan z Clare ²¹⁶
2 X 1313	Gerwin ²¹⁷
2 XI 1318	Jan z Clare ²¹⁸
31 VII 1321 – 10 X 1327	Jan ²¹⁹
12 X 1330	Bertram ²²⁰
24 II 1331	Jakub ²²¹

²⁰⁵ A. Radziwiński, *Duchowieństwo*, s. 70. Por. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII–XVI w.*, Płock 1979, s. 76–78; A. G n a n n, *Beiträge*, s. 14–17 i 61–62; G. Fouquet, *Das Speyer Domkapitel im späten Mittelalter (ca. 1350–1540). Adlige Freundschaft, fürstliche Patronage und päpstliche Klientel*, Mainz 1985, s. 50–52.

²⁰⁶ Na temat datowania statutu zob. M. G l a u e r t, *Das Domkapitel*, s. 6.

²⁰⁷ *Et cum aliquem de fratribus ab hoc luce migrare contigerit statuimus ut bona per defunctum relicta a magistro infirmarie usque ad presenciam prepositi fideliter conserventur. Qui ea de consilio capituli utiliter dispensabit et ne ante prepositi adventum dividetur sub pena excommunicationis simpliciter perhibemus*, w: *Die Statuten des Deutschen Orden*, s. 225.

²⁰⁸ M. G l a u e r t, *Das Domkapitel*, s. 48.

²⁰⁹ UBS, nr 251 i 252. W kapitułach niemieckich (np. w Spirze) opieka nad księgozbiorem należała do zadań kustosa. — A. G n a n n, *Beiträge*, s. 82.

²¹⁰ UBS, nr 510.

²¹¹ UBS, nr 121.

²¹² UBS, nr 139.

²¹³ UBS, nr 164 i 195.

²¹⁴ UBS, nr 198 i 204.

²¹⁵ UBS, nr 208.

²¹⁶ UBS, nr 214.

²¹⁷ UBS, nr 217. Pominięty przez H. S c h l e g e l b e r g e r a, *Studien*, s. 67.

²¹⁸ UBS, nr 219.

²¹⁹ UBS, nr 227 i 257.

²²⁰ UBS, nr 266.

²²¹ UBS, nr 268.

23 VI 1331 – 9 XI 1333	Bertram ²²²
11 VII 1334 – 25 IV 1344	Jakub von Bludau ²²³
1346	Aleksander ²²⁴
20 III 1349 – 24 XI 1353	Bartłomiej von Radam ²²⁵
7 IV 1355 – 4 VIII 1356	Helmyk z Torunia ²²⁶
7 V 1358	Bartłomiej von Radam ²²⁷
30 XI 1360 – 21 I 1367	Helmyk z Torunia ²²⁸
16 VI 1370	Pilgrym ²²⁹
13 I 1374 – 14 VII 1374	Jan ²³⁰
30 VII 1376 – 7 VIII 1376	Henryk ²³¹
24 VI 1378 – 19 XI 1378	Jan z Brandenburga ²³²
23 IV 1379 – 8 IX 1381	Mikołaj z Bledau ²³³
25 V 1382 – 24 VI 1382	Jan z Heilsbergu ²³⁴
1 X 1383	Jan Knothell ²³⁵
14 X 1383 — ...	Jan z Bałgi ²³⁶

B. Dziekan [*decanus, techhen, techant, dechend, techand*]

Urząd dziekana został — podobnie jak prepozytura — ustanowiony już w 1285 roku²³⁷. W dokumentach kapitulnych i testacjach innych dokumentów występował przeważnie na drugim miejscu po prepozycie. Na podstawie dostępnych źródeł trudno określić rolę dziekana, którego postać — w świetle XIV-wiecznego materiału dyplomatycznego — pozostawała w cieniu prepozyta. W kapitułach europejskich do zadań dziekana należało utrzymywanie dyscypliny wśród kanoników, nadzór nad przestrzeganiem statutów kapitulnych i troska o liturgię w czasie głównych świąt kościelnych. Ponadto miał prawo karania nieposłusznych kanoników i często był duszpasterzem członków korporacji kanonickiej²³⁸. W kapitule sambijskiej można zaobserwować ogólną tendencję charakterystyczną w XIV i XV wieku:

²²² UBS, nr 269 i 281.

²²³ UBS, nr 283 i 344.

²²⁴ PUB, Bd. 4, hrsg. H. Koepfen, Marburg 1960–1964, nr 121.

²²⁵ PUB, Bd. 4, nr 400 i UBS, nr 424.

²²⁶ UBS, nr 435 i 447.

²²⁷ UBS, nr 457.

²²⁸ UBS, nr 465 i 485.

²²⁹ UBS, nr 494.

²³⁰ UBS, nr 500 i 501.

²³¹ UBS, nr 504 i 505.

²³² UBS, nr 507 i 510.

²³³ UBS, nr 513 i 517.

²³⁴ UBS, nr 526 i 528.

²³⁵ UBS, nr 530.

²³⁶ UBS, nr 531.

²³⁷ UBS, nr 139.

²³⁸ P. Hinschius, *System*, s. 92–100; A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 148;

J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 49–50; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 37–38; A. Radziwiński, *Duchowieństwo*, s. 71.

wzrost znaczenia dziekana kosztem kompetencji prepozyta²³⁹. To dziekan na początku XV wieku, wyznaczony przez synod świecki, miał prawo wizytacji niższego kleru i ludu. Kopiarz z Uppsali zawiera opis wizytacji, jej harmonogram i powinności plebanów względem wizytującego ich parafię dziekana²⁴⁰. Dziekan (w czasie spisania tego dokumentu był nim Jan Knothell) miał rozpocząć wizytację w niedzielę 9 sierpnia (*diem vigiliarum S. Laurenti*) w Fischhausen, a zakończyć w sobotę 6 września (*sabbatum hic est octavam diem post festum decollationis Johannis Baptisti*²⁴¹) w Medenau²⁴². Pleban był odpowiedzialny za zgromadzenie wiernych w kościele parafialnym, którzy publicznie, w jego i dziekana obecności, przed lub w czasie mszy, wyznawali sobie nawzajem swoje występki (*facinora*). Proboszcz każdej parafii miał obowiązek przyjąć dziekana i jego świtę. Wiadomo, że dokument zawierający opisane zasady wizytacji był rozesłany do wszystkich parafii diecezji sambijskiej²⁴³. O tym, że dziekan stał się osobą odpowiedzialną za dyscyplinę kleru i obyczaje ludu świadczą statuty biskupa Mikołaja von Schöneck, w których prątał ten występuje jako jeden z wykonawców zawartych tam postanowień²⁴⁴.

Wykaz dziekanów

1 I 1285	Reinfryd ²⁴⁵
7 IV 1294 – 8 IX 1296	Teodoryk z Freiburga ²⁴⁶
13 X 1301 – 19 VIII 1305	Jan z Clare ²⁴⁷
13 XII 1310	Piotr ²⁴⁸
2 XI 1318	Bertram ²⁴⁹
25 VII 1321 – 20 V 1322	Gerwin ²⁵⁰
24 II 1331 – 23 V 1331	Piotr ²⁵¹
IX 1333	Zachariasz ²⁵²
8 XI 1334 – 3 V 1337	Bertram ²⁵³

²³⁹ M. Glauert, *Das Domkapitel*, ibidem; A. Radziwiński, ibidem; G. Fouquet, *Das Speyer*, s. 53.

²⁴⁰ A. Kolberg, *Ein preussisches Formelbuch*, s. 296–299.

²⁴¹ H. Grotfend, *Handbuch der historische Chronologie des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover 1872, s. 163.

²⁴² Jak podaje wydawca A. Kolberg, *Ein preussisches Formelbuch*, s. 296 wizytacja mogła mieć miejsce albo w 1405 albo w 1411 roku, gdy dziekanem był Jan Knothell. Zob. H. Schlegelberger, *Studien*, s. 71.

²⁴³ A. Kolberg, ibidem.

²⁴⁴ H.F. Jacobson, *Geschichte der Quellen*, s. 131–132.

²⁴⁵ UBS, nr 139.

²⁴⁶ UBS, nr 164 i 185.

²⁴⁷ UBS, nr 198 i 208.

²⁴⁸ UBS, nr 214.

²⁴⁹ UBS, nr 219.

²⁵⁰ UBS, nr 225 i 231.

²⁵¹ UBS, nr 268 i 269.

²⁵² UBS, nr 279, 281. Pominięty przez H. Schlegelbergera, *Studien*, s. 70.

²⁵³ UBS, nr 284 i 298.

22 VIII 1340 – 20 X 1340	Jan z Chełmna ²⁵⁴
1342	Piotr ²⁵⁵
1346	Jan ²⁵⁶
22 VI 1350 – 1356	Piotr (senior) ²⁵⁷
30 XI 1360	Rüdiger ²⁵⁸
13 VII 1361 – 1 XI 1366	Hildebrand z Elbląga ²⁵⁹
21 I 1367	Piotr ²⁶⁰
29 III 1368	Hildebrand z Elbląga ²⁶¹
16 VI 1370	Helmyk z Torunia ²⁶²
13 I 1374 – 14 VI 1374	Henryk ²⁶³
30 VII 1376 – 7 VIII 1376	Jan z Brandenbarga ²⁶⁴
24 VI 1378 – 19 XI 1378	Mikołaj ²⁶⁵
23 VI 1379 – 24 VI 1382	Jan z Brandenbarga ²⁶⁶
1 X 1383 – 15 VIII 1384	Jan z Heilsbergu ²⁶⁷

C. Kustosz [*custos, sacrista*]²⁶⁸

Kustosz pojawił się po raz pierwszy w źródłach w 1322 roku²⁶⁹. W dokumentach znajduje się często na trzecim miejscu po prepozycie i dziekanie. Źródła sambijskie niewiele mówią o jego zadaniach, do których — podobnie jak w kapitułach europejskich — należała zapewne troska i przechowywanie utensyliów i paramentów potrzebnych do sprawowania mszy oraz zarządzanie skarbem kościoła²⁷⁰. Wiadomo, że oprócz pieczy nad kościołem katedralnym kustosz sambijski miał udział w dochodach kościoła parafialnego Starego Miasta Królew-

²⁵⁴ UBS, nr 314 i 315.

²⁵⁵ UBS, nr 332. Pominięty przez H. Schlegelbergera, *Studien*, s. 70

²⁵⁶ PUB, Bd.4, nr 121.

²⁵⁷ UBS, nr 388 i 449.

²⁵⁸ UBS, nr 465.

²⁵⁹ UBS, nr 466 i 483.

²⁶⁰ UBS, nr 485.

²⁶¹ UBS, nr 487.

²⁶² UBS, nr 494.

²⁶³ UBS, nr 500 i 501.

²⁶⁴ UBS, nr 504 i 505.

²⁶⁵ UBS, nr 507 i 511.

²⁶⁶ UBS, nr 512 i 528.

²⁶⁷ UBS, nr 530 i 535.

²⁶⁸ Termin „sacrista”, który pojawił się przy imieniu jednego z kanoników w dokumencie z 22 VIII 1340 roku (UBS, nr 314) określał osobę, która sprawowała urząd kustosza w kapitule. Dlatego błędne jest twierdzenie Heinza Schlegelbergera, *Studien*, s. 23, że „oprócz kustosza [der Kustos] występował jeszcze raz wzmiankowany zakrystian [der Sakristal]”, gdyż i *custos* i *sacrista* oznaczają jedną i tę samą osobę. Por. A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 149; PUB, Bd. 6, hrsg. K. Conrad, Marburg 1986, nr 167.

²⁶⁹ UBS, nr 231.

²⁷⁰ P. Hinschius, *System*, s. 103–105; A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 149; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 38–39; M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 51; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 155–156.

ca, którego patronem była kapituła²⁷¹. Na tym tle doszło nawet do sporu między kustoszem a plebanem²⁷². Zgodnie z decyzją biskupa Jakuba i pozostałych kanoników (28 grudnia 1348) kustosz miał otrzymywać całą ofiarę mszalną (*offertorium*) z mszy pogrzebowej za kapłana, ucznia, rycerza lub pielgrzyma, gdy była odprawiana przy głównym ołtarzu (*in summo altari*) lub w ogóle z jednej mszy, która odbywała się w kościele parafialnym z powodu pogrzebu. 1/3 ofiary mszalnej kustosz otrzymywał z mszy celebrowanych w czasie siedmiu świąt głównych i w dniu Zwiastowania N.M. Panny (25 marca²⁷³). Z mszy odprawianych w święta, z okazji których pleban musiał wystawić na ołtarzu głównym relikwie świętych, kustosz otrzymywał połowę ofiary mszalnej²⁷⁴. Można przypuszczać, że obowiązek wystawienia relikwii w czasie świąt mógł należeć do kustosza w katedrze. Niestety nie ma żadnych wzmianek wskazujących na to, że kustosz kierował kancelarią kapituły²⁷⁵.

Wykaz kustoszy:

20 V 1322	Jakub ²⁷⁶
IX 1333 – 23 XI 1334	Piotr ²⁷⁷
22 VIII 1340 – 1346	Hildebrand z Elbląga ²⁷⁸
14 XI 1350	Tylo de Papow ²⁷⁹
13 IV 1351 – 1 X 1352	Hildebrand z Elbląga ²⁸⁰
7 VIII 1376 – 27 V 1380	Jan ²⁸¹

D. Kantor

W kapitule sambijskiej, w przeciwieństwie do pozostałych kapituł pruskich²⁸² nie można stwierdzić istnienia kantorii w XIII i XIV wieku. W dokumencie papieża Urbana V z 10 lipca 1363 roku, rezerwującym beneficjum kościelne w diecezji sambijskiej klerykowi z diecezji warmińskiej wymieniony jest kantor sambijski pomiędzy prepozytem i kustoszem (tzw. egzekutorzy)²⁸³. Pojawienie się jednak

²⁷¹ Zob. wyżej.

²⁷² UBS, nr 380.

²⁷³ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 23 pomylił Zwiastowanie (*anuntiatio*; Maria Verkündigung) z Wniebowstąpieniem Marii (*assumptio*; Mariä Himmelfahrt) przypadającym na 15 sierpnia.

²⁷⁴ UBS, nr 380.

²⁷⁵ Por. M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 51; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 155–156.

²⁷⁶ UBS, nr 231.

²⁷⁷ UBS, nr 281 i 285.

²⁷⁸ UBS, nr 314 i PUB, Bd. 4, nr 121.

²⁷⁹ UBS, nr 389.

²⁸⁰ UBS, nr 392 i 402.

²⁸¹ UBS, nr 505 i 514.

²⁸² B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. s. 39–40; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 156; M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 53–54.

²⁸³ PUB, Bd. 6, nr 167

kantora w tego typu dokumencie można uznać za powielenie utartego formularza używanego w kancelarii papieskiej i nie można na takiej podstawie wysuwać tezy o występowaniu kantora.

E. Scholastyk [*scolasticus*, *schulemeyster*, *schulemeister*]

Kanonik piastujący tę pralaturę pojawił się po raz pierwszy dopiero w 1331 roku²⁸⁴. Do jego zadań należało zazwyczaj kierowanie szkołą katedralną. Ponadto w wielu przypadkach — co jest widoczne także w Królewcu — nadzorował szkolnictwo w miejscu siedziby kapituły²⁸⁵. Pomimo istnienia źródeł ilustrujących spory kapituły z mieszczanami Królewca o szkołę parafialną i kształt szkolnictwa miejskiego w ogóle, nie wypływa stąd wiele informacji o szczegółowych zadaniach scholastyka na Sambii. We wspomnianych sporach kapituła występowała bowiem kolegialnie, jako jedna osobowość prawna z wyeksponowaną osobą prepozyta²⁸⁶. Poruszane tutaj kontrowersje z mieszczanami, gdzie jednym z głównych wątków był problem kształcenia młodzieży, rozpoczęły się w momencie przeniesienia siedziby kapituły do Knipawy. Jednocześnie przeniesiona została szkoła katedralna. Stare Miasto pozostało w ten sposób bez szkoły i bez uczniów, którzy śpiewali w chórze podczas świąt w kościele parafialnym²⁸⁷. Można jedynie przypuszczać, że do scholastyka i nauczycieli (*rector scholarum*; *rector scolarium in Summo*²⁸⁸) należało przypilnowanie, aby 26 uczniów uczestniczyło w świątecznych nabożeństwach w kościele parafialnym²⁸⁹. Przez pewien czas wyłącznie do kapituły należał obowiązek wyznaczania odpowiednich osób do kierowania szkołą parafialną, która pierwszy raz jest wzmiankowana 14 lutego 1339 roku²⁹⁰. Wpływ kanoników na kształcenie w szkole parafialnej zmniejszył się na rzecz mieszczan, którzy uzyskali prawo sprawdzania (*examen*) kierownika szkoły parafialnej, wybranego przez kapitułę na mocy prawa patronatu²⁹¹. Kapituła pozostała jednak czynnikiem dominującym w szkole parafialnej, o czym świadczy uгода z mieszczanami o zatrudnianiu przez kapitułę odpowiednich nauczycieli²⁹², którzy mieli prowadzić szkołę *nach der gewohnheit der Schule in der Altenstadt zu Elbing*²⁹³.

²⁸⁴ UBS, nr 269.

²⁸⁵ A. Werminghoff, *Verfassungsgeschichte*, s. 149; P. Hinschius, *System*, s. 100–103; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 40; M. Glaucert, *Das Domkapitel*, s. 52–53; J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 156.

²⁸⁶ UBS, nr 309, 396, 504, 509.

²⁸⁷ F. Gause, *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, Bd. I: *Vor der Grundung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten*, Köln 1965, s. 125.

²⁸⁸ UBS, nr 423, 514; PUB, Bd. 3/1, nr 348.

²⁸⁹ UBS, nr 280 (*in festivitibus, et quando alias necesse foret, viginti sex scolares pro divinis officiis decantandis ecclesiam parochialem antique civitatis nostre Königsberg frequentare debeant*).

²⁹⁰ UBS, nr 309 (*prepositus Sambiensis ecclesie cum suo capitulo, magistrum scole parochialis ydoneum et scientificum instituere debeant et eundem, si notorie promeruerit, amovere*).

²⁹¹ Mówi o tym dokument z 30 czerwca 1376 roku. UBS, nr 504 (*pro regimine scolastico rector ydoneus deputetur, cuius examen ad consules pertineat*).

²⁹² UBS, nr 519 (*wir und unser nachkomlinge geloben und wollen der kindern der furgeruhrten stadt Königsberg setzen einem wissenden redlichen schulmeister, der ihnen nutz und gut sey, und ob wir ihnen einen setzen, der ihnen nicht nutz were, do geloben wir ihnen zu setzen einen anderen*).

Wykaz scholastyków:

23 VI 1331 – 23 XI 1334	Konrad ²⁹⁴
22 VIII 1340 – 1346	Rüdiger ²⁹⁵
14 XI 1350 – 3 VI 1364	Piotr z Elbląga ²⁹⁶
27 XI 1364	Henryk ²⁹⁷
9 XII 1365	Piotr z Elbląga ²⁹⁸
19 XI 1378 – 18 X 1379	Mikołaj ²⁹⁹
24 VI 1382	Rudolf ³⁰⁰

F. Inne urzędy w kapitule sambijskiej

a) oficjał [*officialis*]

Pierwszy raz kanonik piastujący ten urząd pojawił się w 1318 roku³⁰¹. Na przestrzeni XIV wieku oficjałem był zawsze członek korporacji kanonickiej, natomiast dla XV wieku Heinz Schlegelberger podaje dwa wyjątki, kiedy oficjałem miał być pleban z Tczewa i pleban ze Świdwina³⁰². Do jego kompetencji należało reprezentowanie biskupa w sprawach prawa kościelnego na terenie całej diecezji. Pełnił więc przede wszystkim funkcje sędownicze³⁰³.

Wykaz oficjałów:

2 XI 1318 – 20 V 1322	Piotr ³⁰⁴
23 VI 1331	Bertold ³⁰⁵
23 XI 1334	Zachariasz ³⁰⁶
13 I 1338 – 1346	Piotr ³⁰⁷

²⁹³ Tamże. O funkcjonowaniu szkoły elbląskiej zob. I. Czarciński, *Rola Kościoła w życiu miasta. Kształtowanie się środowiska intelektualnego*, w: *Historia Elbląga*, T. 1 (do 1466 r.), pod red. S. Gierszewskiego i A. Grotha, Gdańsk 1993, s. 233. Nie ma racji Ireneusz Czarciński twierdząc, że szkołę w Królewcu powołała w 1381 roku kapituła. Dokument z 1376 roku (UBS, nr 504) wyraźnie mówi, że szkoła powstała *per universitatem et communem civitatis Königsberg*. Pierwsze wzmianki o szkole pochodzą z 14 lutego 1339 roku (UBS, nr 309). Zob. też UBS, nr 396 (*vor den alden tum das dy schule gewest ist*).

²⁹⁴ UBS, nr 269 i 285.

²⁹⁵ UBS, nr 314; PUB, Bd. 4, nr 121.

²⁹⁶ UBS, nr 389 i 478.

²⁹⁷ UBS, nr 479. Pominięty przez H. Schlegelbergera, *Studien*, s. 73.

²⁹⁸ UBS, nr 481.

²⁹⁹ UBS, nr 510 i 513.

³⁰⁰ UBS, nr 528.

³⁰¹ UBS, nr 219.

³⁰² H. Schlegelberger, *Studien*, s. 12.

³⁰³ Ibidem; M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 58–59.

³⁰⁴ UBS, nr 219 i 231.

³⁰⁵ UBS, nr 269.

³⁰⁶ UBS, nr 285.

³⁰⁷ UBS, nr 304; PUB, Bd. 4, nr 121.

28 X 1347 – 23 X 1348	Günther ³⁰⁸
13 VI 1351	Rüdiger ³⁰⁹
23 I 1360 – 17 III 1371	Jan z Monte ³¹⁰

b) wicekomtur [*vicekommendator, huskompthur*]

Kompetencje wicekomentura, który pierwszy raz pojawił się wśród kanoników sambijskich w 1368 roku³¹¹ są zupełnie niezauważalne. Johannes Hoelge, Heinz Schlegelberger i Mario Glauert są jednomyślni, że mógł on pełnić taką rolę, jaką pełnił jego odpowiednik w zwykłym konwencie braci krzyżackich³¹². Mógł więc być to podlegający prepozytowi typowy urząd gospodarczy, którego wykonawca był kontrolerem urzędników zawiadujących dobrami kapituły. Mógł też m.in. dbać o zapasy zboża znajdujące się w spichlerzach kanonickich³¹³. Skape źródła nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy też był wicekomtur był w XIV wieku przede wszystkim urzędnikiem kapituły, czy też był bardziej związany z dworem biskupim, co dla XV wieku wykazał Schlegelberger³¹⁴. Określenia pojawiające się w eschatokołach dokumentów biskupich wskazywałyby na tę drugą możliwość: *nostrī castri vicekomendator*³¹⁵, *vicekommendator nostre ecclesie*³¹⁶. 7 sierpnia 1376 roku pojawił się Piotr Wormedyt (z Ornety?) jako pisarz wicekomentura Jana Knothella³¹⁷. Pewne jest, że w diecezji sambijskiej wicekomturem zawsze był w XIV wieku kanonik.

Wykaz wicekomturów:

29 III 1368	Jan z Brandenbura ³¹⁸
30 VII 1376 – 7 VIII 1376	Jan Knothell ³¹⁹
14 X 1383	Jan Grunhayn ³²⁰

c) pleban kościoła św. Mikołaja [*plebanus, pherrer, pfferrer, pfarrer*]

Pomimo, że Zakon przekazał kapitule prawo patronatu kościoła parafialnego św. Mikołaja 17 kwietnia 1296 roku³²¹, to kanonik będący plebanem tegoż kościoła

³⁰⁸ UBS, nr 373 i 379.

³⁰⁹ UBS, nr 392.

³¹⁰ UBS, nr 460 i 496.

³¹¹ UBS, nr 486.

³¹² J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 158–159; H. Schlegelberger, *Studien*, s. 38–40; M. Glauert, *Das Domkapitel*, s. 56–57.

³¹³ J. Hoelge, jw.

³¹⁴ H. Schlegelberger, *Studien*, s. 38–40.

³¹⁵ UBS, nr 486. W dokumencie biskupa Bartomieja: von Radam.

³¹⁶ UBS, nr 487.

³¹⁷ UBS, nr 505.

³¹⁸ UBS, nr 487.

³¹⁹ UBS, nr 504.

³²⁰ UBS, nr 531.

pojawia się dopiero w 1318 roku³²². Do 20 października 1320 roku kapituła sama decydowała o tym, czy liturgię w kościele parafialnym ma sprawować kolegialnie, czy wyznaczyć jednego kanonika, czy też duchownego świeckiego. Tego dnia jednak biskup Jan z Clare, potwierdzając kapitule prawo patronatu zastrzegł jednocześnie dla siebie prawo zatwierdzania kandydata na urząd plebana³²³. Dodatkowo kanonicy uzyskali kolejne potwierdzenie patronatu fary staromiejskiej w 1333 roku, podczas wypracowywania prawnych podstaw dla przeniesienia siedziby kapituły do Knipawy³²⁴. Zdarzało się łączenie urzędu plebana z inną funkcją np. oficjała, czego przykładem jest Rüdiger, który w 1351 roku występował jako *officialis unde pfferer der pfarrekirchin Kunigsberg*³²⁵. Wspomniany wyżej spór kustosza i plebana o ofiarę mszalną może świadczyć o korzyściach materialnych płynących z piastowania tej funkcji³²⁶.

Wykaz plebanów³²⁷:

2 XI 1318 – 28 VIII 1321	Konrad ³²⁸
23 VI 1331	Piotr ³²⁹
23 XI 1334 – 9 X 1337	Rüdiger ³³⁰
22 VIII 1340	Zachariasz ³³¹
22 IV 1344 – 21 XII 1352	Rüdiger ³³²
1356 – 30 XI 1360	Piotr ³³³
16–17 III 1362	Jakub ³³⁴
30 VII 1376 – 7 VIII 1376	Mikołaj ³³⁵
19 XI 1378	Jan ³³⁶

W źródłach dokumentowych jedynie raz wzmiankowany jest 12 października 1330 roku prokurator (*prokurator*) Jakub³³⁷. Być może był on ustanawiany do jasno

³²¹ UBS, nr 178. Źródła wymieniają przed tą datą jako plebana Gerharda w 1258 roku (UBS, nr 58) i Jakuba w 1277 roku (UBS, nr 107).

³²² UBS, nr 219.

³²³ UBS, nr 223 (*auctoritatem quoque dictam officianti ecclesiam per unum canonicum de capitulo aut fratrem de collegio, vel regimen ipsius ecclesie eidem concanonico suo aut confratri ad tempus comittendi donamus eisdem, vel sacerdoti seculari ydoneo conferendi, quem nobis tamen prius examinandum*). Por. J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel*, s. 157; UBS, nr 391.

³²⁴ UBS, nr 280.

³²⁵ UBS, nr 396.

³²⁶ UBS, nr 380.

³²⁷ H. Schlegelberger nie sporządził wykazu plebanów fary staromiejskiej.

³²⁸ UBS, nr 219 i 230.

³²⁹ UBS, nr 269.

³³⁰ UBS, nr 285 i 300.

³³¹ UBS, nr 314.

³³² UBS, nr 343 i 407.

³³³ UBS, nr 449 i 465.

³³⁴ UBS, nr 468 i 469.

³³⁵ UBS, nr 504 i 505.

³³⁶ UBS, nr 510.

³³⁷ UBS, nr 266.

określonych zadań: w tym przypadku mógł pośredniczyć w sprzedaży dóbr między Prusami a kapitułą, jako wyposażony we wszelkie prerogatywy jej przedstawiciel³³⁸. Również za ledwie raz wymienieni są w 1351 roku wójt kapituły (*der tumherren vogit*) Mikołaj Pechwinkel³³⁹ oraz w 1346 roku kuchmistrz (*magister coquine*) Walter³⁴⁰.

7. POSIADŁOŚCI KAPITUŁY SAMBIJSKIEJ W XIII I XIV WIEKU

We wszystkich diecezjach pruskich kapitułom katedralnym wydzielano uposażenie z biskupiej masy majątkowej³⁴¹. W diecezji sambijskiej proces formowania się kapitulnego klucza dóbr był związany z ich ogólnym podziałem między Zakonem a tamtejszymi biskupami. Początkowo, po ponownej fundacji kapituły 7 kwietnia 1294 roku jej uposażenie stanowił obszar Quedenau³⁴². W związku z tym, że nie przeprowadzono w 1258 roku dokładnego rozgraniczenia poszczególnych *pulka*, a także wskutek zawierania układów o wymianie dóbr, w wyniku których część obszaru Quedenau weszła w posiadanie Zakonu, nie ominęły tychże dóbr kapituły kontrowersje adekwatne do tych, jakie wstrząsały całym Kościołem sambijskim za sprawą Jana z Clare. Między innymi Zakon nadawał w Quedenau lenna tworząc niekorzystną dla kanoników rzeczywistość prawną: 28 lutego 1295 roku wicemistrz krajowy Meinhard von Querfurt nadał niejakiemu Preisinge z Sudowii dwie włóki w Stantau, znajdującym się w północnej części Quedenau³⁴³. W ten sam sposób Krzyżacy postąpili z Rachsitten i Aweyken³⁴⁴, o czym była już mowa w pierwszym rozdziale. Sytuację prawną dóbr kapitulnych skomplikowało uposażenie kościoła katedralnego w Królewcu 11 stycznia 1302 roku³⁴⁵. Oprócz Quedenau, Zygfryd von Regenstein przekazał kanonikom wsie: Moditten (Mauditten; komornictwo Wargen), Sonnigkeim (Svnik; komornictwo Quedenau), Schorschenehen i Wischenehen (Sursieynis i Weyskaynis; komornictwo Medenau), Schmiedehnen i Gunthenen (Smiden i Gvndeynis) oraz *pulka* Bledau (Bildn) na obszarze komornictwa Powunden. Wszystkie wymienione dobra wchodziły od 1258 roku w skład majątku biskupiego³⁴⁶. W przypadku Wischenehen, Schorschenehen, Aweyken i Rachsitten — z powodu wymiany dóbr z 13 stycznia 1300 roku³⁴⁷ — kwestia prawa własności została poruszona w skardze Jana z Clare z 1321 roku. Jednakże w układzie z 20 maja 1322 roku³⁴⁸ biskup wraz z kapitułą potwierdzili przynależność Wischenehen i Schorschenehen do dóbr Zakonu. Jedynie w tym przypadku można mówić o uszczupleniu dóbr kapitulnych, które *de facto* dokonało się już w 1300

³³⁸ Ibidem; B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland*, s. 44.

³³⁹ UBS, nr 396; B. Poschmann, *Bistümer*, s. 90.

³⁴⁰ PUB, Bd.4, nr 121.

³⁴¹ A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 116–119.

³⁴² UBS, nr 164 (*videlicet polcam, que dicitur Quedenowe*).

³⁴³ UBS, nr 170.

³⁴⁴ UBS, nr 194.

³⁴⁵ UBS, nr 200.

³⁴⁶ Por. UBS, nr 58.

³⁴⁷ UBS, nr 194.

³⁴⁸ UBS, nr 231.

roku. Wydaje się, że nadanie tych dwóch wsi kapitule mogło być próbą ich odzyskania. Po wyznaczeniu granicy pomiędzy komornictwami biskupimi Laptau i Powunden a kapitulnym Quedenau w latach trzydziestych XIV wieku³⁴⁹, dobra kapitulne wzbogaciły się o trzy wsie na terenie komornictwa Powunden: Plöstwehen, Reysan i Willkeim oraz prawo połowu ryb w Zalewie Wiślanym³⁵⁰. W zamian za to biskup Bartłomiej uzyskał prawo połowu ryb w Zatoce Kurońskiej; do momentu zawarcia układu z biskupem kapituła była więc monopolistą na tym akwenie³⁵¹. Zwarty kompleks dóbr kapituła posiadała na obszarze Nadrowii, gdzie podział dóbr między Zakonem a biskupem nastąpił w 1352 roku³⁵². 17 maja 1353 roku doszło do układu między biskupem Jakubem a kapitułą, w wyniku którego 1/3 areалу ziemi należącej do biskupa sambijskiego w Nadrowii przypadła kanonikom³⁵³. Podstawą tego podziału dóbr był zapis w dokumencie fundującym katedrę św. Wojciecha 11 stycznia 1302 roku, na mocy którego biskup obiecywał kapitule 1/3 swoich ziem znajdujących się poza Sambią³⁵⁴. Na tym obszarze utworzono komornictwo z siedzibą w Saalau. Pierwszym komornikiem był tutaj Henryk Penrow³⁵⁵.

Oprócz posiadłości ziemskich na terenie diecezji kapituła była właścicielem nieruchomości i gruntów na terenie Królewca. Układ z 10 stycznia 1303 roku pomiędzy biskupem Zygfrydem von Regenstein a mistrzem krajowym Konradem Sackiem gwarantował kapitule dwa domy kanonickie w zamian za folwark w Lauth, który przypadł Krzyżakom z konwentu królewieckiego³⁵⁶. Postanowienie to znalazło swoje odbicie w oddzielnym dokumencie mistrza krajowego z 14 lutego 1304 roku, w którym przekazał kanonikom dwa domy wraz z przylegającym obszarem³⁵⁷. Kanonicy oprócz obowiązku konsultowania z Krzyżakami wszelkich prowadzonych przez siebie prac budowlanych musieli na wyznaczonym terenie miasta odpowiadać za straż³⁵⁸. Domy kanonickie wchodziły zapewne w skład

³⁴⁹ UBS, nr 271. Podobnie jak w przypadku podziału Sambii trudno jest określić precyzyjnie granice komornictw oraz nie można z całą pewnością datować dokumentu te granice określającego. Być może został on spisany równocześnie z dokumentem zawierającym opis podziału dóbr na Sambii między Zakonem i kapitułą.

³⁵⁰ UBS, nr 495 (*eidem capitulo damus et assignamus tres villas in cameratu Powunden situatas inter mare Curonicum et rivum, qui dicitur Nakote, quarum nomina sunt Plastwan, Reysan et Wilcayme*).

³⁵¹ Ibidem (*quia mensa nostra episcopalis in mari Curonico predicto ius piscandi non habet, reconcesserunt nobis et mense eidem in parte eiusdem maris ad capitulum pertinente simul cum suis piscandi piscatoribus pro nostra voluntate facultatem*).

³⁵² UBS, nr 404.

³⁵³ UBS, nr 415 (*tercia pars eiusdem divisionis nobis et ecclesie nostre exstat liberaliter assignata [...] et nos eiusdem tercie partis ecclesiam nostram contingentis terciam partem preposito et capitulo nostro dedimus et assignamus*).

³⁵⁴ UBS, nr 200 (*sed et extra Sambiam in aliis terris nostre dyocesis quando per desideratam divisionem nos partem unam acceperimus, fratres duas, nostre tercie terciam et in dictis terris seu villis [...] iurisdicionem tam in spiritualibus quam in temporalibus [...] in perpetuum libere possidendos conferimus et donamus dicte nostre ecclesie cathedrali*).

³⁵⁵ UBS, nr 466.

³⁵⁶ UBS, nr 204.

³⁵⁷ UBS, nr 207 (*transferimus duas curias ab area hospitalis ad ipsos pertinentis usque ad plateam totumque spacium quod est inter plancas et easdem curias ac aream hospitalis in latum et longum*).

³⁵⁸ Tamże (*tenebuntur eciam partem illam civitatis, sicut est supradictum spacium eorum, per vigilem custodire*).

zabudowań, które otaczały katedrę zbudowaną na obszarze parafii Starego Miasta Królewca³⁵⁹. Wiadomo, że po przeniesieniu siedziby kapituły do Knipawy w 1333 roku mieszczanie użytkowali plac, na którym znajdowała się stara katedra. Kanonicy otrzymywali z tego tytułu czynsz w wysokości 18 grzywien rocznie, którego pułap regulowała stosowna umowa³⁶⁰. Na terenie Knipawy, oprócz katedry i należących do niej zabudowań opisywanych w dokumencie z 9 września 1333 roku³⁶¹ kanonicy także posiadali nieruchomości. W 1359 roku biskup Bartłomiej von Radam przekazał kapitule *areas seu fundos*, na których znajdował się dom biskupi wybudowany jeszcze przez Jana z Clare oraz spichlerz wzniesiony przez biskupa Jakuba von Bludau³⁶².

Uzyskany obraz organizacji kapituły sambijskiej wymaga podsumowania. Gruntowna analiza źródeł pozwoliła odtworzyć nie tylko proces fundacji kapituły, lecz także jej strukturę urzędniczą, ogólną liczbę prałatów i kanoników oraz zakres ich kompetencji. Nie ulega wątpliwości, że sambijskie kolegium kanonickie było właściwie konwentem krzyżackim złożonym z duchownych tego zakonu. Wpływ reguły krzyżackiej jest widoczny w każdej sferze działalności kanoników sambijskich: od rocznego trwania kadencji poszczególnych urzędników kapitułnych do obowiązku przestrzegania wzorów chełmińskich (np. w przypadku budowy katedry w Knipawie) opartych o wydane dla tamtejszych kanoników rozporządzenia wielkiego mistrza Anno von Sangerhausen. Próba odtworzenia kariery Henryka de Hochheim oraz innych duchownych krzyżackich, którzy weszli w skład kapituły w 1285 roku nakazują jeszcze mocniej podkreślić konieczność optymalnego wykorzystania źródeł, które powstały w Rzeszy dla badań społecznych środowiska kanoników kapituły sambijskiej, jak i kapituł pozostałych diecezji pruskich. Zamieszczone przy charakterystyce każdego z urzędów wykazy prałatów potwierdzają tezę Andrzeja Radziwińskiego, że nie można badać kariery i dróg awansu w przypadku kanoników w pruskich kapitułach inkorporowanych do Zakonu. Reguła krzyżacka przewidująca coroczną zmianę w obsadzie urzędów oraz wspólnotę majątkową wykluczała możliwość powiększania stanu posiadania oraz wzrostu prestiżu poszczególnych prałatów. Konieczne jest jednak w przypadku kapituł krzyżackich badanie przebiegu kariery urzędniczej uwarunkowanej obowiązującą regułą.

Interesująco przedstawia się działalność kapituły sambijskiej na obszarze Królewca, zobrazowana z punktu widzenia praw i obowiązków zarówno pojedynczych kanoników jak i całej korporacji. Posiadanie patronatu fary Starego Miasta Królewca, jak i połowy obszaru Knipawy powodowało, że kolegium kanonickie wywierało ogromny wpływ na życie miejskie. Zagadnienia te z pewnością zasługują na oddzielne opracowanie.

³⁵⁹ UBS, s. 108, przyp. 1.

³⁶⁰ UBS, nr 396 (*unde vor dem alden tum unde das dy schule gewest ist, da sullen dy burgere den tumherren geben alle jar XVIII mark*).

³⁶¹ UBS, nr 279.

³⁶² UBS, nr 459.

Aneks

PRAŁACI I KANONICY KAPITUŁY SAMBIJSKIEJ W XIII I XIV WIEKU W ŚWIETLE LIST ŚWIADKÓW DOKUMENTÓW

Niniejszy aneks zawiera te testacje dokumentów, w których występuje czterech i więcej kanoników sambijskich. Imiona kanoników zostały spolszczone i podane w mianowniku. W niektórych przypadkach, w których identyfikacja kanonika wydawała się wątpliwa, zachowano oryginalną pisownię. W nawiasie kwadratowym podane zostało źródło, a w zwykłym — za pomocą skrótu — godność piastowana przez daną osobę.

Skróty:

p = prepozyt, dz = dziekan, pb = pleban, k = kustosz, s = scholastyk, o = oficjał, wk = wicekomtur. Ponieważ urzędy wójta kapitulnego, prokuratora, szpitalnika, wiceprepozyta i kuchmistrza pojawiają się w źródłach zaledwie jeden raz, dlatego też w ich przypadku nie zastosowano skrótów.

1 I 1285 [UBS, nr 139] Zybot (p) Reinfried (dz) Konrad Biały Henryk de Gottschalk Teodoryk	7 IV 1294 [UBS, nr 164] Teodoryk (p) Teodoryk z Freiburga (dz) Gerwin z Westfalii Hochheim Henryk Stango Heidenryk Jan z Clare
27 IV 1296 [UBS, nr 180] Teodoryk (p) Teodoryk (dz) Gerwin Jan z Clare Heidenryk	15 VII 1296 [UBS, nr 182] Teodoryk (p) Gerwin Jan z Clare Henryk Stango Heidenryk
8 IX 1296 [UBS, nr 183] Teodoryk (p) Teodoryk (dz) Gerwin Jan z Clare Henryk Stango	25 X 1297 [UBS, nr 187] Teodoryk (p) Gerwin Henryk Stango Heidenryk
23 III 1299 [UBS, nr 189] Teodoryk (p) Gerwin Jan z Clare Heidenryk	7 IV 1299 [UBS, nr 190] Teodoryk (p) Gerwin Jan Heidenryk

13 I 1300 [UBS, nr 194] Teodoryk (p) Jan z Clare Gerwin Heidenryk Teodoryk	7 IV 1300 [UBS, nr 195] Teodoryk (p) Gerwin Jan z Clare Heidenryk
13 X 1301 [UBS, nr 198] Piotr (p) Jan z Clare (dz) Gerwin Heidenryk Henryk Stango	18 XI 1301 [UBS, nr 199] Piotr (p) Jan z Clare (dz) Gerwin Heidenryk Henryk Stango
8 III 1302 [UBS, nr 201] Piotr (p) Jan z Clare Gerwin Henryk Filip Heidenryk	19 VIII 1305 [UBS, nr 208] Gerwin (p) Jan z Clare (dz) Mikołaj Piotr
13 XII 1310 [UBS, nr 214] Jan z Clare (p) Piotr (dz) Gerwin Mikołaj senior Mikołaj z Czech Jan	2 XI 1318 [UBS, nr 219] Jan (p) Piotr (o) Bertram (dz) Konrad (pb) Jakub
25 VII 1321 [UBS, nr 225] Jan (p) Gerwin (dz) Fryderyk Konrad Jakub	20 V 1322 [UBS, nr 231] Jan (p) Gerwin (dz) Piotr (o) Jakub (k)
12 X 1330 [UBS, nr 266] Bertram (p) Jan (dawny p) Jakub (prokurator) Piotr senior Konrad Bertold Piotr z Elbląga Zachariasz	23 VI 1331 [UBS, nr 269] Bertram (p) Jan (dawny p) Piotr (dz) Jakub Bertold (o) Konrad (s) Zachariasz Piotr (pb)

23 XI 1334 [UBS, nr 285]	24 VII 1335 [UBS, nr 289]
Jakub (p)	Jan (dawny p)
Bertram (dz)	Rudiger (pb)
Piotr (k)	Zachariasz
Konrad (s)	Helmyk
Piotr z Elbląga (szpitalnik)	
Rüdiger (pb)	
Zachariasz (o)	
Bertold	
9 X 1337 [UBS, nr 300]	13 I 1338 [UBS, nr 304]
Jakub (p)	Jakub (p)
Jan (dawny p)	Jan (dawny p)
Rüdiger (pb)	Piotr (o)
Helmyk	Bertold
	Zachariasz
	Helmyk
16 III 1338 [UBS, nr 306]	22 VIII 1340 [UBS, nr 314]
Jakub (p)	Jakub (p)
Piotr (o)	Jan z Chełmna (dz)
Bertold	Piotr (o)
Helmyk	Rüdiger (s)
	Zachariasz (pb)
	Hildebrand (k)
	Piotr z Elbląga
	Aleksander
25 IV 1344 [UBS, nr 343]	1346 [PUB, Bd.4, nr 121]
Jakub (p)	Aleksander (p)
Jan (dawny p)	Jan (dz)
Rüdiger (pb)	Walter (kuchmistrz)
Helmyk	Piotr (o)
	Hildebrand (k)
	Piotr (s)
22 VI 1350 [UBS, nr 388]	14 XI 1350 [UBS, nr 389]
Bartłomiej (p)	Bartłomiej (p)
Piotr senior (dz)	Piotr senior (dz)
Piotr z Elbląga	Tylo de Papow (k)
Tylo de Papow	Piotr z Elbląga (s)
Helmyk	
1351 [UBS, nr 396]	1 X 1352 [UBS, nr 402]
Bartłomiej (p)	Piotr senior (dz)
Piotr (dz)	Piotr młodszy (s)

Rüdiger (o i pb)	Hildebrand (k)
Hildebrand (...)	Helmyk
Piotr młodszy (...)	Bartłomiej (p)
Aleksander	
Tylo de Papow	
Jan Wernike	
Mikołaj Pechwinkel (wójt kapitulny)	
20 XI 1352 [UBS, nr 404]	21 XII 1352 [UBS, nr 407]
Bartłomiej (p)	Bartłomiej (p)
Piotr (dz)	Piotr (dz)
Piotr z Elbląga	Piotr z Elbląga
Rüdiger (pb)	Rüdiger (pb)
Helmyk z Torunia	Helmyk z Torunia
Hildebrand z Elbląga	Hildebrand z Elbląga
Tylo z Chełmna	Tylo z Chełmna
Mikołaj z Seefeld	Mikołaj z Seefeld
Wechsel	Wechsel
17 V 1353 [UBS, nr 415]	4 VIII 1356 [UBS, nr 447]
Bartłomiej (p)	Helmyk (p)
Piotr (dz)	Bartłomiej
Piotr z Elbląga	Hildebrand
Rüdiger (pb)	Piotr
Helmyk z Torunia	
Hildebrand z Elbląga	
Tylo z Chełmna	
Mikołaj z Seefeld	
Wechsel	
1356 [UBS, nr 449]	30 XI 1360 [UBS, nr 465]
Helmyk (p)	Helmyk (p)
Piotr (dz)	Rüdiger (dz)
Bartłomiej	Piotr (pb)
Hildebrand	Hildebrand z Elbląga
Piotr (pb)	Mikołaj z Seefeld
	Jan z Brodnicy
	Jan z Monte
	Jan z Brandenburga
	Jakub z Torunia
	Mikołaj
16 III 1362 [UBS, nr 468]	17 III 1362 [UBS, nr 469]
Helmyk (p)	Helmyk (p)
Hildebrand (dz)	Hildebrand (dz)
Jan (o)	Piotr (s)

Piotr z Elbląga
 Jakub (pb)
 Rüdiger
 Mikołaj z Seefeld
 Jan z Brodnicy
 Jan z Brandenbarga

Rüdiger
 Jakub (pb)
 Jan z Brodnicy
 Mikołaj z Seefeld
 Jan (o)
 Mikołaj Koler

5 III 1363 [UBS, nr 472]
 Jan (o)
 Jan z Brandenbarga
 Mikołaj Koler
 Jan z Brodnicy

30 VII 1376 [UBS, nr 504]
 Henryk (p)
 Jan z Brandenbarga (dz)
 Mikołaj (pb)
 Mikołaj z Gdańska
 Jan Knothell (wk)

7 VIII 1376 [UBS, nr 505]
 Henryk (p)
 Jan (dz)
 Mikołaj z Gdańska
 Mikołaj (pb)
 Jan (k)
 Jan (wk)
 Hermann

19 XI 1378 [UBS, nr 510]
 Jan (p)
 Mikołaj (dz)
 Mikołaj (s)
 Jan (k)
 Mikołaj (wiceprepozyt)
 Jan z Bałgi
 Wolfram
 Albert
 Jan (pb)
 Mateusz

23 IV 1378 [UBS, nr 512]
 Mikołaj (p)
 Jan (dz)
 Mikołaj (s)
 Jan
 Mateusz
 Jan

18 X 1379 [UBS, nr 513]
 Mikołaj (p)
 Jan (dz)
 Mikołaj (s)
 Jan (k)
 Mateusz
 Jan z Medenau

27 V 1380 [UBS, nr 514]
 Mikołaj (p)
 Jan (dz)
 Jan (k)
 Mateusz
 Jan

7 V 1388 [USK, nr 114]
 Albert von Bartenstein (p)
 Jan Knothell (dz)
 Jan z Brandenbarga (o)
 Wolfram (k)
 Jan Heilsberg (pb)
 Mikołaj Lagendorf (wk)
 Mikołaj Kropin
 Albrecht
 Szymon Kolberg
 Henryk Wasolt

25 VII 1395 [USK, nr 120]

Albert (p)

Jan (dz)

Jakub (k)

Hermann (pb)

Mikołaj Lagendorf

Albert (zarządca w Saalau)

Henryk (wk)

Mikołaj

Jan Allenstein (s)